

Διακονώντας την Κοινωνία Ἐπανεξετάζοντας τὴ σχέση μεταξύ πρωτείου καὶ συνοδικότητας*

I. Εἰσαγωγή

Γιὰ περισσότερο ἀπὸ μία δεκαετία, ἡ σχέση μεταξύ πρωτείου καὶ συνοδικότητας βρισκόταν στὸ ἐπίκεντρο τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου μεταξύ Καθολικῶν καὶ Ὁρθοδόξων. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἐκδόθηκε τὸ κείμενο τῆς Διεθνoῦς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξύ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μὲ τίτλο: «Ἐκκλησιολογικαὶ καὶ Κανονικαὶ συνέπειαι τῆς μυστηριακῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία, Συνοδικότης καὶ Αὐθεντία» (Ραβέννα 2007), οἱ ἐκκλησιολογικὲς συζητήσεις μεταξύ Καθολικῶν καὶ Ὁρθοδόξων στράφηκαν στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ πρωτεῖο καὶ ἡ συνοδικότητα, ὡς ὅροι πού συνδέονται μεταξύ τους, λειτουργοῦν σὲ διαφορετικὰ ἐπίπεδα καὶ πιὸ συγκεκριμένα στὸ τοπικό, περιφερειακὸ καὶ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Τὸ πιὸ πρόσφατο κείμενο τῆς ἐπιτροπῆς μὲ τίτλο: «Συνοδικότητα καὶ Πρωτεῖο κατὰ τὴν πρώτη χιλιετία: καθ' ὁδὸν πρὸς μία κοινὴ κατανόηση στὴν ὑπηρεσία

---

* Τὸ παρὸν κείμενο ἀποτελεῖ ἑλληνικὴ μετάφραση (ὑπὸ Νικολάου Ἀσπροῦλη, Δρ. Θεολογίας, Ἀναπληρωτῆ Διευθυντῆ Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου καὶ Διδάσκοντα στὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο) ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα τῆς εἰδικῆς μελέτης, ἡ ὁποία ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὴ Μικτὴ Ὁμάδα Ἐργασίας Ὁρθοδόξων-Καθολικῶν «Ἅγιος Εἰρηναῖος», μὲ τίτλο: “Serving Communion: Re-thinking the Relationship between Primacy and Synodality”, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τελευταίας συνάντησης τῆς Ὁμάδας στὸ Γκράτς τῆς Αὐστρίας τὸ 2018. Ἡ Μικτὴ Ὁμάδα Ἐργασίας «Ἅγιος Εἰρηναῖος» ἀποτελεῖται ἀπὸ 26 μέλη (13 Ὁρθοδόξους καὶ 13 Ρωμαιοκαθολικούς) καὶ ἀποσκοπεῖ στὴ θεολογικὴ πλαισίωση καὶ ὑποστήριξη τοῦ ἐπίσημου διαλόγου μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, χωρὶς σὲ καμμία περίπτωση νὰ τὸν ὑποκαθιστᾷ.

τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας» (Κιέτι 2016), ἂν καὶ ἐξέτασε ἐκ νέου ὀρισμένες ἀπὸ τὶς πτυχές τοῦ θέματος, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἓνα μόνον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς κοινῆς κατανόησης τῆς σχέσης μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητας.

Τὸ ἐρώτημα ὡστόσο γιὰ τὴ σχέση μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητας δὲν εἶναι καινούργιο. Ἀπασχόλησε σὲ ὀρισμένο βαθμὸ τὶς θεολογικὲς καὶ ἐκκλησιολογικὲς συζητήσεις κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης χιλιετίας. Στὴ δευτέρη χιλιετία ἐπηρέασε τὶς συζητήσεις μεταξὺ Ἀνατολικῶν καὶ Δυτικῶν θεολόγων, οἱ ὁποῖες συχνὰ διακρίνονταν ἀπὸ ἓνα πολεμικὸ πνεῦμα. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ σχίσματος, Καθολικοὶ καὶ Ὁρθόδοξοι ἀνέπτυξαν διαφορετικὲς μορφὲς ἄσκησης τῆς ἐξουσίας τόσο σὲ ἀτομικὸ ὅσο καὶ σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο. Αὐτὸ ὀδήγησε καὶ τὶς δύο πλευρὲς σὲ μονομερεῖς προσεγγίσεις τόσο στὴ διδασκαλία ὅσο καὶ στὴν πράξη. Ἡ σχέση ὡστόσο μεταξὺ τῆς κοινότητας τῶν ἐπισκόπων καὶ τοῦ πρώτου δὲν εἶναι στατική: οἱ διαφορετικὲς μορφὲς ἄσκησης τοῦ πρωτείου στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία μετὰ ἀπὸ τὴν Α΄ Βατικανὴ σύνοδο (1869-70) ἔδειξαν ὅτι ἡ ἴδια ἢ ἰδέα τοῦ πρωτείου μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μὲ διαφορετικὸ τρόπο, ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἡ συνεργασία τοῦ προκαθημένου μὲ τοὺς τοπικοὺς ἐπισκόπους ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ θεωρεῖται ὁμοιόμορφη. Ἐπιπλέον, ὁ διάλογος τῶν ἐκκλησιῶν μας μέχρι στιγμῆς περιστράφηκε γύρω ἀπὸ τὸ πρωτεῖο καὶ τὴ συνοδικότητα, ὡς κατηγορίες ποὺ ἀφοροῦν μονάχα τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία. Ἀποτελεῖ ὡστόσο ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ τὶς προσεγγίσουμε μέσα στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν πολλαπλῶν χαρισμάτων του.

Ἐπομένως, ἡ ἐπανεξέταση τῆς σχέσης μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητας δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα καθῆκον τοῦ διαλόγου μεταξὺ Ὁρθόδοξων καὶ Καθολικῶν, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ μία πρόκληση γιὰ διαβούλευση στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως κατέστησαν σαφές οἱ σύνοδοι τῶν Καθολικῶν ἐπισκόπων στὴ Ρώμη (2015, 2016) καὶ ἡ Πανορθόδοξη Σύνοδος στὴν Κρήτη (2016). Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἡ Μικτὴ Όμάδα Έργασίας «Άγιος Εἰρηναίος» παρουσιάζει τὴν ἀνὰ χεῖρας μελέτη – ἐλπίζοντας ὅτι θὰ μπορέσει νὰ προσφέρει νέα ἐρεθίσματα πρὸς τὴν κατεύθυνση ἐπανεξέτασης τῆς σχέσης μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητας.

*Ἡ ταυτότητα καὶ οἱ στόχοι τῆς Μικτῆς Ὁμάδας Ἐργασίας
«Ἅγιος Εἰρηναῖος»*

Ἡ Μικτὴ Ὁμάδα Ἐργασίας «Ἅγιος Εἰρηναῖος» ιδρύθηκε τὸ 2004 στὸ Paderborn τῆς Γερμανίας, σὲ μία ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἐπίσημος διεθνὴς διάλογος μεταξὺ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀντιμετώπιζε δυσκολίες. Ἡ ὁμάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ δεκατρεῖς ὀρθοδόξους καὶ δεκατρεῖς ρωμαιοκαθολικοὺς θεολόγους ἀπὸ διάφορες χῶρες (αὐτὴ τὴ στιγμή ἀπὸ τὴν Ἀργεντινὴ, τὴν Αὐστρία, τὴ Βουλγαρία, τὴ Γαλλία, τὴ Γερμανία, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλία, τὸν Λίβανο, τὴ Μάλτα, τὴν Ὀλλανδία, τὴ Ρουμανία, τὴ Ρωσία, τὴ Σερβία, τὴν Οὐκρανία, τὸ Ἑνωμένο Βασίλειο καὶ τὶς Η.Π.Α.). Τὰ μέλη τῆς Ὁμάδας Ἐργασίας δὲν ἔχουν διορισθεῖ ὡς ἐπίσημοι ἀπεσταλμένοι τῶν ἐκκλησιῶν τους, ἀλλὰ ἔχουν προσκληθεῖ μὲ κριτήριό τὴ θεολογικὴ τους ἐπιστημοσύνη. Ὁ «Ἅγιος Εἰρηναῖος» δὲν ἀποτελεῖ ἐπομένως κάποια ἐπίσημη ἐπιτροπὴ διαλόγου, ἀλλὰ μία ἀνεπίσημη ὁμάδα ἐργασίας ἀποτελούμενη ἀπὸ εἰδικούς, ἢ ὁποία συνέρχεται προσδοκῶντας νὰ πλαισιώσῃ τὸν διάλογο μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Καθολικῶν σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο.

Ὡς μία διεθνὴς ὁμάδα μὲ εὐρεῖα γλωσσικὴ καὶ πολιτισμικὴ ποικιλομορφία, τὰ μέλη τοῦ «Ἁγίου Εἰρηναίου» θεωροῦν ὑποχρέωσή τους νὰ μελετήσουν τίς ὑπάρχουσες διαφορές, τόσο στὴ νοοτροπία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πράξι ὅσο καὶ στὸν τρόπο σκέψης καὶ τὴ θεολογία. Τὰ μέλη τῆς Ὁμάδας ἐπιχειροῦν νὰ κατανοήσουν τὰ τρέχοντα προβλήματα καὶ νὰ διαπιστώσουν μὲ ποιόν τρόπο οἱ δύο ἐκκλησίες θὰ μπορέσουν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη στὸ πλαίσιο μιᾶς «ἀνταλλαγῆς δώρων»¹. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν (τὰ μέλη τῆς Ὁμάδας) ἐλπίζουν ὅτι θὰ μπορέσουν νὰ συμβάλουν στὴν ἀμοιβαία κατανόηση μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν τους, συμμετέχοντας ἐνεργὰ στὴν ὅλη προσπάθεια.

Ἡ μέθοδος τῆς κοινῆς μελέτης μας

Τὸ παρὸν κείμενο ἀποτελεῖ τὸν καρπὸ πολυετοῦς κοινῆς προσπάθειας τῶν μελῶν τοῦ «Ἁγίου Εἰρηναίου». Πρόκειται κατὰ κύριο λόγο γιὰ μία ἔρευνα σὲ ἓνα εὐρὸ φάσμα ἐρμηνευτικῶν, ἱστορικῶν καὶ συστηματικῶν προβλημάτων μὲ τὴ μορφή παρουσιάσεων, ἀπαντήσεων καὶ τῆ

1. *Lumen Gentium* 13, John Paul II, *Ut unum sint*, § 28.

διατύπωση κοινών θέσεων. Είμαστε βέβαιοι ότι τὰ ἐρωτήματα ἐκείνα ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ ταλανίζουν τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ καὶ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία θὰ μποροῦσαν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν μὲ ἐπιτυχία μέσα ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση μεταξὺ ἐρμηνευτικῆς, ἱστορίας καὶ συστηματικῆς θεολογίας. Στὸ πλαίσιο αὐτό, γνωρίζουμε ὅτι ἡ μελέτη μας ὄφειλε ἀναπόφευκτα νὰ περιορισθεῖ, εἰδικὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ἱστορικὸ τῆς σκέλος.

Ἀκολουθώντας τὸ τριπλὸ αὐτὸ πλέγμα, ἡ μελέτη αὐτὴ παρουσιάζει ὀρισμένες σκέψεις μὲ τὴ μορφή δεκαἕξι κοινῶν δηλώσεων. Καθεμία ἀπὸ αὐτὲς συνοδεύεται ἀπὸ σχόλια ποὺ ἀποσκοποῦν νὰ διαφωτίσουν τὴν κεντρικὴ ἰδέα, μὲ τὴ βοήθεια παραδειγμάτων, νὰ ἐπεξηγήσουν ὅρους, νὰ περιγράψουν τὶς ἐξελίξεις, ἀλλὰ καὶ νὰ διατυπώσουν ἀνοικτὰ ἐρωτήματα. Τὸ παρὸν κείμενο ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ προσφέρει μία κοινὴ προσέγγιση τῆς σχέσης μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητος καὶ ταυτόχρονα μία κοινὴ περιγραφή τῶν ἀποκλίσεων.

Μέρος Α΄

Ἡ σχέση μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητος: ἐρμηνευτικὴ-ἱστορικὴ θεώρηση

II. Ἐρμηνευτικὰ ζητήματα

1. Ἡ σημασία τῆς ἐρμηνευτικῆς γιὰ τὸν οἰκουμενικὸ διάλογο

Κοινὴ δήλωση: Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐρμηνευτικῆς ἀνέδειξε τὴν ἱστορικότητα καὶ τὴν κοινωνικο-πολιτισμικὴ ἐξάρτηση τῶν ἐννοιῶν ὡς διαρκεῖς προκλήσεις γιὰ τὴ θεολογία. Κάθε λόγος ἐντάσσεται σὲ ἓνα ἱστορικὸ περιβάλλον καὶ προσδιορίζεται ἀπὸ κοινωνικοὺς καὶ πολιτισμικοὺς παράγοντες. Ἔτσι καὶ κάθε θεολογικὸς λόγος ὀφείλει νὰ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὶς γλωσσικὲς διαφορὲς, τὸν τρόπο σκέψης, καθὼς καὶ ἐκείνα τὰ θέματα ποὺ χαρακτηρίζουν ἰδιαίτερα μία παράδοση. Στὴν προσπάθειά μας νὰ προάγουμε τὴ συναντίληψη χρειάζεται νὰ προσεγγίσουμε τὶς διατυπώσεις τοῦ παρελθόντος στὴν ἱστορικὴ τους συνάφεια, ἀποφεύγοντας τὴν ὅποια ἀναχρονιστικὴ ἀνάγνωσή τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ μπορέσουμε νὰ φθάσουμε πιὸ

κοντὰ στὸ ἀρχικὸ νόημα τῶν διατυπώσεων αὐτῶν, ἐνῶ ταυτόχρονα θὰ διασφαλισθεῖ καὶ ἡ διαχρονικὴ τους ἀξία. Κάτι τέτοιο ἀπαιτεῖ τὴ διαρκῆ ἐπανεξέταση τῶν διαφορετικῶν παραδόσεων, οἱ ὁποῖες μὲ τὴ σειρά τους ἐκφράζουν τὸν πλοῦτο τῆς πίστεως, χωρὶς οἱ παραδόσεις αὐτὲς νὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀλληλο-αποκλειόμενες.

1.1. Ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀφορᾶ τὴν ἐρμηνεία. Ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀνήκει στὴ φύση τοῦ χριστιανισμοῦ, στὸν βαθμὸ ποὺ προϋποθέτει τὴν κατάλληλη ἐρμηνεία τῶν βιβλικῶν κειμένων², τῶν συμβόλων τῆς πίστεως, τῶν πατερικῶν κειμένων καὶ ἄλλων ἐκφράσεων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ κριτικὴ μελέτη τῆς Βίβλου ἀμφισβήτησε τὶς παραδοσιακὰ προσεγγίσεις στὴν Ἁγία Γραφή, ἀνοίγοντας νέους ὀρίζοντες τόσο γιὰ τοὺς Ὀρθοδόξους ὅσο καὶ γιὰ τοὺς Καθολικούς.

1.2. Τόσο οἱ Ὀρθόδοξοι ὅσο καὶ οἱ Καθολικοὶ πιστεύουν ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή ὀφείλει νὰ ἐρμηνευθεῖ μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Παράδοσης, ἡ ὁποία ἔτσι λειτουργεῖ ὡς ἐρμηνευτικὸ κλειδί. Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ προσέγγιση λαμβάνει σάρκα καὶ ὀστᾶ στὴ Λειτουργία, τὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὴ διακονία. Ἡ ἐρμηνευτικὴ διάσταση τοῦ διαλόγου μας ὑποδηλώνει μίαν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐρμηνεία τῶν πολλαπλῶν ἐκφράσεων τῆς Παράδοσης. Γνωρίζουμε ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ ἴδια ἡ κατανόηση γιὰ τὸ τί εἶναι ἡ Παράδοση βασιζέται στὴν ἀμοιβαία ἀντίληψη γιὰ τὸ πῶς ὁ κάθε ἐταῖρος τοῦ διαλόγου προσεγγίζει τὰ διαφορετικὰ στοιχεῖα τῆς Παράδοσης αὐτῆς.

1.3. Ἡ ἀπόλυτη ἀντικειμενικότητα δὲν εἶναι ἐφικτή, καθὼς κάθε ἀπόπειρα ἐρμηνείας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ συνθήκη. Παρ' ὅλα αὐτὰ, μίαν κριτικὴ συνείδηση μπορεῖ νὰ φανερώσει προκαταλήψεις καὶ καταπιεσμένη δυσἀρέσκεια, παράγοντες ποὺ ὀδηγοῦν σὲ ἀνεπιτυχεῖς ἐρμηνεῖες. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐρμηνευτικὴ συζήτηση κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα γιὰ τὴ μετακίνηση ἀπὸ μίαν ἱεραρχικὴ καὶ ἀποκλειστικὴ ἐκκλησιολογία σὲ μίαν ἐκκλησιολογία τῆς κοινωνίας³ διευκόλυνε τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν ἀποφυγὴ ἀναχρονισμῶν στὴν προσέγγιση παλαιῶν ἀντιπαραθέσεων, ἀλλὰ καὶ τὸν προσδιορισμὸ τῶν μὴ θεολογικῶν παραγόντων ποὺ σχετίζονται μὲ αὐτὲς.

2. Πρβλ. Ῥωμ. 7, 6 καὶ Β' Πέτρου 3, 16.

3. Πρβλ. κεφ. 11, 12.

1.4. Η έννοια της πρόσληψης είναι θεμελιώδης στον οικουμενικό διάλογο. Η πρόσληψη θα πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν την αρχή ότι τόσο το όλον όσο και τα μέρη αλληλοεξημενούνται. Είναι σημαντικό, για παράδειγμα, οι διατυπώσεις της Α' Βατικανής Συνόδου γύρω από το πρωτείο και το αλάθητο, που εξακολουθούν να αποτελούν εμπόδιο στον διάλογο μεταξύ Όρθοδόξων και Καθολικών, να περιληφθούν στο όλον της εκκλησιολογίας και της παράδοσης της Καθολικής Έκκλησίας, ειδικά υπό το φως της Β' Βατικανής Συνόδου⁴. Από την πλευρά των Όρθοδόξων γίνεται εύρως αποδεκτό σήμερα ότι η εύχαριστιακή εκκλησιολογία συμβάλλει αποφασιστικά στην κατανόηση της εκκλησιολογίας της αρχαίας Έκκλησίας.

1.5. Το έρώτημα για το πώς προσεγγίζουμε σήμερα τις αντίστοιχες ταυτότητές μας χρήζει περαιτέρω διερεύνησης, στον βαθμό που οι ταυτότητες αυτές έχουν αλλάξει σε σημαντικό βαθμό, ενώ κάποιες φορές μπορεί ακόμη και να έχουν τραυματισθεί πολύ άσχημα στην πορεία της ιστορίας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει επίσης να ληφθούν υπ' όψιν και η εικόνα που ο καθένας μας έχει σχηματίσει για τον άλλο και το εάν αυτή η εικόνα ανταποκρίνεται στον τρόπο που ο συνομιλητής μας αντιλαμβάνεται πράγματι τον εαυτό του.

2. Η έρμηνευτική της θεολογικής γλώσσας

Κοινή δήλωση: Στον διάλογο συχνά χρησιμοποιούμε όρους που κατανοούνται διαφορετικά στο πλαίσιο των δύο παραδόσεων. Στην πορεία του χρόνου, η κατανόηση των όρων αυτών άλλαξε. Διαθέτουν συνήθως πολλαπλά νοηματικά στρώματα, ενώ συχνά έρμηνεύονται διαφορετικά σε ποικίλες περιπτώσεις. Αντιστοίχως, ο διάλογος μεταξύ Όρθοδόξων και Καθολικών προϋποθέτει έπαρκη σαφήνεια για το τί έννοείται με τη χρήση συγκεκριμένων όρων. Έπιπλέον, όταν οι όροι μεταφράζονται σε διαφορετικές γλώσσες, ένδέχεται το νόημά τους να αλλάξει.

2.1. Η θεολογική μας σκέψη έχει έπωφεληθεί πολύ από την οικουμενική έμπειρία, η όποια έφερε σε διάλογο ποικίλες μορφές της χριστιανικής

4. Προβλ. §. 11.10-11.11.

σκέψης. Οί μορφές αὐτὲς μὲ τὴ σειρά τους ἀκολούθησαν διαφορετικὲς κατευθύνσεις στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ἔχοντας αὐτὸ κατὰ νοῦ, μᾶς διευκολύνει νὰ ἀντιληφθοῦμε τίς διαφορετικὲς θεολογικὲς νοοτροπίες, ἐνῶ μᾶς βοηθᾷ νὰ ξεπεράσουμε σύγχρονους ἀνταγωνισμοὺς καὶ ἀντιπαραθέσεις στὸ μέτρο ποὺ αὐτὲς ὀφείλονται σὲ παρανοήσεις καὶ πλάνες σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ κατανοοῦνται διαφορετικὲς ἔννοιες. Ἡ διευκρίνιση τοῦ συγκεκριμένου τρόπου σκέψης ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ καθήκοντα τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου.

2.2. Πολιτισμικὲς καὶ ἱστορικὲς διαφορὲς βρίσκονται συχνὰ πίσω ἀπὸ τοὺς διάφορους θεολογικοὺς ὅρους καὶ τὴν πρόσληψή τους. Ἡ μετάφραση ἑλληνικῶν ὅρων στὰ λατινικὰ καὶ τὸ ἀντίστροφο ἀποτέλεσε ἀναμφίβολα μεταφορὰ σὲ κάποια ἄλλη πολιτισμικὴ σφαῖρα, ἡ ὁποία διακρινόταν ἀπὸ διαφορετικὲς θεολογικὲς προτεραιότητες. Αὐτὸ ὀδήγησε στὸ νὰ δοθεῖ ἔμφραση σὲ διαφορετικὰ σημεῖα ὅπως δείχνουν, γιὰ παράδειγμα, ἡ διαφορετικὴ νοηματοδότηση τῶν ὅρων *μυστήριον* καὶ *sacramentum* ἢ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ *primus*. Τὸ πρόβλημα τῆς μετάφρασης ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπηρεάζει καὶ τίς σύγχρονες γλώσσες, ὅπου γιὰ παράδειγμα ἡ ἔννοια τοῦ «ἀλάθητου» ἀποκτᾷ διαφορετικὸ νόημα σὲ διαφορετικὲς γλώσσες (λ.χ. «ἀναμαρτησία» στὰ ρωσικά, «ἀπόλυτη ὀρθότητα» στὰ ἑλληνικά).

2.3. Γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἴδιες λέξεις μποροῦν κάποτε νὰ περιγράφουν καταστάσεις πολὺ διαφορετικὲς μεταξύ τους. Ἐννοιες ποὺ χρησιμοποιοῦνται καὶ ἀπὸ τίς δύο πλευρὲς ἀλλὰ ἐκφράζουν διαφορετικὲς πραγματικότητες, εἴτε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας εἴτε σὲ μία ὀρισμένη περίοδο, θὰ πρέπει νὰ ἐπεξηγοῦνται. Κάτι τέτοιο συμβαίνει πράγματι στὶς περιπτώσεις πολὺ γνωστῶν ἐκκλησιολογικῶν ὅρων ὅπως *καθολικότητα*, *πρωτεῖο*, *συνοδικότητα* καὶ *συλλογικότητα*. Ἐτσι ἡ ἔννοια τοῦ *sobornost* μπορεῖ στὶς ἡμέρες μας νὰ κατανοηθεῖ ὡς καθολικότητα καὶ συνοδικότητα, ὡστόσο ἔχει σὲ μεγάλο βαθμὸ προσδιορισθεῖ ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ καὶ θεολογικὸ περιβάλλον τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴ Ρωσία. Παρόμοια, θὰ πρέπει κάποιος νὰ εἶναι προσεκτικός, ἀποφεύγοντας νὰ κατανοήσῃ τὴν ἔννοια τοῦ πρωτείου μὲ ὅρους συγκεντρωτισμοῦ ἢ τὴν ἔννοια τῆς συνοδικότητας μὲ ὅρους ἀποκεντρωτισμοῦ.

2.4. Θὰ ἦταν ἰδιαίτερα χρήσιμο νὰ διαμορφώσουμε ἀπὸ κοινοῦ ἓνα γλωσσάρι ποὺ θὰ ἐρμηνεύει βασικοὺς ἐκκλησιολογικοὺς ὅρους,

έφιστώντας τήν προσοχή στις διαφορετικές νοηματικές άποχρώσεις πού έρχονται στην έπιφάνεια όταν μία έννοια διατυπώνεται στα έλληνικά ή τα λατινικά, όπως λ.χ. στις έκφράσεις *potestas immediata* και *plenitudo potestatis*, οί όποίες χρησιμοποιούνται από την Α΄ Βατικανή Σύνοδο ή τούς έλληνικούς όρους «πρεσβεία τιμής» και «τάξις».

3. Η έρμηνευτική του δόγματος

Κοινή δήλωση: Η έρμηνευτική του δόγματος έφιστā τήν προσοχή στο γεγονός ότι θά πρέπει κάποιος νά διακρίνει μεταξύ τής διατύπωσης ενός δόγματος («τί είναι αυτό πού λέγεται») και εκείνου πού δηλώνεται («τί είναι αυτό πού έννοείται»). Άν και τά δόγματα άποτελούν δεσμευτικές δογματικές διατυπώσεις τής Έκκλησίας, προσδιορίζονται από τήν ιστορία, υπό τήν έννοια ότι συνιστούν άπαντήσεις σέ συγκεκριμένες θεολογικές και ποιμαντικές προκλήσεις, σέ μία συγκεκριμένη συνάφεια και σέ μία όρισμένη γλώσσα. Έπομένως, οί δογματικές διατυπώσεις περιορίζονται, τόσο ως πρὸς τή γλωσσική διατύπωση όσο και ως πρὸς τὸ περιεχόμενο, καθώς δέν μπορούν ποτέ νά άποτελέσουν έξαντλητική έκφραση εκείνου τὸ όποιο μαρτυροῦν και έπιχειροῦν νά έρμηνεύσουν. Αυτό άντιστοιχεί στην άποφατική φύση τής θεολογίας, ή όποία μονάχα έν μέρει μπορεί νά συλλάβει και περιγράψει τὸ μυστήριο και τὸ έργο του Θεοῦ.

3.1. Η Έκκλησία ποτέ δέν έπιχείρησε νά περιγράψει πλήρως και σέ κάθε λεπτομέρεια τήν πίστη της. Άντίθετα, τά δόγματα θά πρέπει νά κατανοηθοῦν ως όροι τούς όποιους ή Έκκλησία ένιωσε ύποχρεωμένη νά θέσει, όταν προέκυψε ανάγκη νά άντιμετωπισθοῦν οί προκλήσεις άπέναντι στην αλήθεια, προκειμένου νά προστατεύσει πιδ άποτελεσματικά τὸν θησαυρὸ τής πίστης πού διαφυλάσσει στους κόλπους της. Με τὸν τρόπο αυτόν πολλοί θεολόγοι γνώριζαν ότι τὸ περιεχόμενο τής άποκάλυψης ύπερβαίνει τήν ανθρώπινη άντίληψη, έπομένως και τις έννοιες πού έπιχειροῦν νά τήν περιγράψουν. Όπως σημειώνει ὁ Μάξιμος ὁ Όμολογητής (περ. 580-662): «Τὸ μέγα τής θείας ένανθρωπήσεως μυστήριον, αεί μένει μυστήριον»⁵.

5. Μαξίμου του Όμολογητοῦ, *Κεφάλαια ΙΕ'*, 12, PG 90, 1184B.

3.2. Οί δογματικές διατυπώσεις προϋποθέτουν πάντοτε ένα ορισμένο πλαίσιο κατανόησης και εντάσσονται σε ένα πλαίσιο έρμηνείας. Αυτός είναι ο λόγος που τα δόγματα δεν θα πρέπει να κατανοούνται μόνον κυριολεκτικά αλλά και σε συνάρτηση με την άφορμή, ή οποία συνέβαλε στη γέννησή τους, αλλά και με το μήνυμα που μεταφέρουν⁶. Η συνεπής εφαρμογή της μεθοδολογίας αυτής στον οικουμενικό διάλογο αποδείχθηκε ιδιαίτερα αποτελεσματική, δείχνοντας ότι μπορεί κάποιος να φθάσει σε συμφωνία γύρω από το ίδιο θέμα, παρά τη χρήση κάποτε διαφορετικών έννοιων. Με τον τρόπο αυτόν, ο πρόσφατος διάλογος μεταξύ Χαλκηδονίων και Προχαλκηδονίων⁷ έδειξε ότι και οι δύο πλευρές χρησιμοποιούσαν διαφορετικούς όρους και έννοιες, προκειμένου να εκφράσουν ουσιαστικά την ίδια χριστολογική πίστη.

3.3. Άν και ή Όρθοδοξη και ή Καθολική Έκκλησία μπορεί να μην ακολουθοῦσαν πάντοτε μία κοινή κατανόηση των δογμάτων, και οι δύο παραδόσεις διακρίνουν, με διαφορετικό τρόπο ή καθεμία, μεταξύ δογμάτων, γενικά αποδεκτών διδασκαλιών και μη δεσμευτικών θεολογικών γνωμών. Έπιπλέον, ή Β΄ Βατικανή σύνοδος κάνει λόγο για μία «ιεράρχηση των αληθειών»⁸, επιθυμώντας να δείξει με ποιόν τρόπο τα δόγματα σχετίζονται με το θεμέλιο της χριστιανικής πίστης, μία ιδέα που αντιστοιχεί σε ορισμένο βαθμό με την άποψη ορισμένων Όρθοδοξων θεολόγων όπως ο Vasilij Bolotov (1854-1900). Έμβραθύνοντας τον κοινό προβληματισμό σχετικά με τη φύση των δογματικών διατυπώσεων, ελπίζει κανείς ότι θα συμβάλει στην υπέρβαση των δυσκολιών που σχετίζονται με την αποτίμηση των δογμάτων που υίοθετεί ή κάθε παράδοση.

3.4. Άποτελεί έργο της έρμηνευτικής των δογμάτων να αποτιμήσει την ποικίλη διατύπωση και ανάπτυξη⁹ της αποστολικής κληρονομιάς

6. Πρβλ. § 10.1-10.9.

7. Πρβλ. J. Gros et al. (έπιμ.), *Growth in Agreement II. Reports and Agreed Statements of Ecumenical Conversations on a World Level, 1982-1998*, Geneva 2000, σσ. 187-199.

8. *Unitatis Redintegratio*, 11.

9. Στη σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως του 1351 ο Γρηγόριος Παλαμάς περιέγραφε τη διδασκαλία του ως «έξηγήση» ή «ανάπτυξη» της διδασκαλίας της Στ΄ Οικουμενικής Συνόδου σχετικά με τις δύο ενέργειες και τις δύο θελήσεις του Χριστού· πρβλ. A. Melloni et al. (έπιμ.), *The Great Councils of the Orthodox Churches*, Turnhout 2016 (CCCGOD IV. 1), σ. 183. Πρβλ. επίσης J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, σ. 142.

καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὴ συνάφεια καὶ διακρίνοντας σὲ ποῖο βαθμὸ τέτοιες καινούργιες διατυπώσεις ἀποτελοῦν νόμιμες ἐκφράσεις τῆς πίστεως, ὅπως αὐτὴ περιγράφεται στὶς πηγές.

3.5. Ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν δογματικῶν διατυπώσεων μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ νέες συλλήψεις. Οἱ συλλήψεις αὐτὲς εἶναι σημαντικὲς στὸν βαθμὸ ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ συνέπεια, τὸ ἐρμηνευτικὸ ἔργο στὰ δόγματα δὲν εἶναι μονάχα θεωρητικὸ, ἀλλὰ προσφέρει ἐπίσης καὶ μίαν ἀποτίμηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ πράξης.

4. Ἡ ἐρμηνευτικὴ τῶν κανόνων

Κοινὴ δήλωση: Οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦνται συχνὰ βιωμένη ἐκκλησιολογία. Ὅπως τὰ δόγματα, ἔτσι καὶ οἱ κανόνες θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνεύονται μέσα στὴ συνάφειά τους. Καθολικοὶ καὶ Ὁρθόδοξοι ἀκολουθοῦν διαφορετικὴ κατεύθυνση σχετικὰ μὲ τὸ κανονικὸ δίκαιο καὶ διαθέτουν διαφορετικὴ κατανόηση γιὰ τὴ σχέση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου μὲ τὸ δόγμα καὶ τὴν πράξη τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ συνέπεια, χρειάζεται νὰ ὑπάρχει μίαν σὲ βάθος συζήτηση τῆς ἐρμηνευτικῆς τῶν κανόνων – τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ κάθε ἐκκλησίας, ὅσο καὶ μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Καθολικῶν. Ἡ νέα κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας στὴν τρίτη χιλιετία ἀπαιτεῖ περαιτέρω προβληματισμὸ σχετικὰ μὲ τὸ πῶς οἱ κανόνες τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας θὰ μποροῦσαν νὰ ἐφαρμοσθοῦν σὲ ἓναν παγκοσμιοποιημένο κόσμον.

4.1. Ὅταν ἐξετάζουμε τὴ διαίρεσή μας καὶ τὴν πιθανότητα ὑπέρβασης τῆς, θὰ πρέπει νὰ λαμβάνουμε ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν κανονικὴ διάσταση. Τὸ κανονικὸ δίκαιο διαθέτει συχνὰ μεγαλύτερη ἐπιρροὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ ἀπὸ ὅ,τι τὸ δόγμα. Ὡστόσο, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν πρώτη χιλιετία, τὸ κανονικὸ ἰδεῶδες δὲν ταυτιζόταν πάντοτε μὲ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ἔτσι, ἐπίσκοποι μετετίθεντο ἀπὸ τὴ μίαν πόλιν στὴν ἄλλη παρὰ τὴν ἀπαγόρευση τοῦ 15ου κανόνα τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Στὴ δευτέρη χιλιετία ἡ Ὁρθόδοξη καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία κατανόησαν καὶ ἐφάρμοσαν τοὺς κανόνες μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ἐνῶ οἱ Ὁρθόδοξοι περιορίστηκαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σὲ ὑπομνήματα γιὰ

τούς ἤδη ὑπάρχοντες κανόνες, διατυπώνοντας νέους κανόνες μόνο σὲ σχέση μὲ τὶς τοπικὲς ἐκκλησίες, οἱ Καθολικοὶ ἀνέπτυξαν ἓνα κωδικοποιημένο σύστημα γιὰ τὸ δίκαιο τῆς ἐκκλησίας ποῦ ἐν μέρει ἀναπτύχθηκε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιολογία.

4.2. Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους ἀποξένωσης μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἦταν ἡ ἀπώλεια ἐνὸς κοινοῦ διανοητικοῦ πλαισίου γιὰ τὴν προσέγγιση τῶν κανόνων. Γιὰ παράδειγμα, ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄, μὲ τοὺς κανόνες τῆς ἐν Τρούλῳ συνόδου, γνωστῆς ὡς Πενθέκτης (691-92), στόχευε μεταξὺ ἄλλων νὰ ἐξομοιώσει τὴν κανονικὴ πράξη τῆς Ρώμης μὲ ἐκείνη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπιδεικνύοντας ἐλάχιστο σεβασμὸ γιὰ τὶς μακροχρόνιες παραδόσεις τῆς πρώτης. Ὡστόσο, οἱ λεγόμενοι «ἀντι-ρωμαϊκοὶ κανόνες»¹⁰ δὲν ὀφείλονταν σὲ κάποια ἐχθρότητα ἀπέναντι στὴ Ρώμη, ἀλλὰ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποκαταστήσουν τὸ ἰδεῶδες τῆς ὁμοιομορφίας στὸ πλαίσιο τῆς μιᾶς αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ Γρηγοριανὴ Μεταρρύθμιση στὴ Ρώμη ὑπῆρξε ἓνας παράγοντας ποῦ ὀδήγησε σὲ μία ὀλοένα καὶ περισσότερο δικανικὴ προσέγγιση τοῦ πρωτείου, δίνοντας ὑπερβολικὴ ἔμφαση στὸν ρόλο τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, κάτι ποῦ ἦταν ἐντελῶς ἀκατανόητο γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς¹¹.

4.3. Οἱ κανόνες στὸ σύνολό τους διαθέτουν μεγάλη θεολογικὴ βαρύτητα γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ὡστόσο, λόγω τῶν διαφορετικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, οἱ κανόνες, ἢ τοῦλάχιστον μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς, τείνουν νὰ ἀπορρίπτονται ὡς ἄσχετοι μὲ τὸν σημερινὸ κόσμο. Λαμβάνοντας ὑπ’ ὄψιν τὴν ἀνάγκη ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων στὴν Ὁρθοδοξία σήμερα, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μιλήσει γιὰ μία «Ἱεραρχία κανόνων», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν ἔχουν ὅλοι οἱ κανόνες τὴν ἴδια ἀξία. Ὁ Νικολαὶ Ἀφανάσιεφ (1893-1966) μίλησε γιὰ τὸ δεσμευτικὸ μήνυμά τους. Ὅπως σημείωσε: «Ἡ ὑπόρρητη δογματικὴ ἀλήθεια τῶν κανόνων εἶναι ἀμετάβλητη. Μονάχα ἡ ἐφαρμογὴ καὶ ἡ προσαρμογὴ σὲ ἓνα κανόνα μποροῦν νὰ ἀλλάξουν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ Ἐκκλησία»¹².

10. Cf. *Concilium Quinisextum*, καν. 13, 36, 55 (γιὰ παράδειγμα). Προβλ. H. Ohme, „Die sogenannten ‘antirömischen Kanones’ des Concilium Quinisextum“, στό: G. Nedungatt / M. Featherstone (ἐπιμ.), *The Council in Trullo Revisited*, Rome 1995, σσ. 307-321.

11. Προβλ. § 8.4.

12. N. Afanas’ev, “The Canons of the Church: Changeable or Unchangeable?”, *St.*

4.4. Για την Καθολική Έκκλησία, τὸ ἰσχύον κανονικὸ δίκαιο εἶναι ὁ *Codex iuris canonici* τοῦ 1983 (για τὴ Λατινικὴ Έκκλησία) καὶ ὁ *Codex canonum ecclesiarum orientalium* τοῦ 1990 (για τὴς Ἀνατολικὲς Καθολικὲς Έκκλησίες). Οἱ κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων χρησιμεύουν τώρα ὡς πηγές (*fonts*), στὶς ὁποῖες βασιζέται τὸ ἰσχύον κανονικὸ δίκαιο. Ὁ 4ος κανόνας τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (325), ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι τοῦλάχιστον τρεῖς ἐπίσκοποι θὰ πρέπει νὰ εἶναι παρόντες γιὰ τὴ χειροτονία ἐνὸς νέου ἐπισκόπου, βρίσκεται ἀκόμη σὲ ἰσχύ¹³. Ἐξ ἄλλου, ὁρισμένοι ἀρχαῖοι ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες ἔχουν συμπεριληφθεῖ στὴν τρέχουσα λειτουργικὴ πράξη, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ 20ὸς κανόνας τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (325) σχετικὰ μὲ τὴ «γονυκλισία», δηλαδὴ ὅτι δὲν θὰ πρέπει νὰ γονατίζουμε κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Πάσχα ἢ τὶς Κυριακὲς. Αὐτὸς ὁ κανόνας τηρεῖται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς Καθολικοὺς τοῦ βυζαντινοῦ τυπικοῦ.

5. Ἡ σημασία τῶν μὴ θεολογικῶν παραγόντων

Κοινὴ δήλωση: Οἱ λόγοι ποὺ ὀδήγησαν στὸν χωρισμὸ τῶν ἐκκλησιῶν μας δὲν ἦταν μόνο θεολογικοί, ἀλλὰ εἶχαν ἐπίσης πολιτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές, ψυχολογικὲς καὶ ἄλλες διαστάσεις. Πράγματι, πολιτικοὶ καὶ πολιτισμικοὶ παράγοντες ἐπηρέασαν ἔντονα τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν δομῶν σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση. Ἐπομένως, κατὰ τὴν ἐξέταση τῶν αἰτίων καὶ τῶν συνεπειῶν τῶν σχισμάτων, θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ καὶ νὰ ἀξιολογηθεῖ θεολογικὰ καὶ ὁ ρόλος τῶν παραγόντων αὐτῶν. Εἰδικώτερα, αὐτὸ ἀπαιτεῖ μία διεπιστημονικὴ προσέγγιση ποὺ λαμβάνει ἐπίσης ὑπ' ὄψιν τὶς πτυχὲς αὐτὲς ποὺ ἔχουν μικρὴ δογματικὴ σημασία, ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ ἐπηρεάζουν τὴν ἐκκλησιολογικὴ πράξη τῶν ἐκκλησιῶν. Τέτοιοι παράγοντες ἐξακολουθοῦν νὰ δυσκολεύουν τὸν ἐπίσημο θεολογικὸ διάλογο μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν μας.

5.1. Ἡ Έκκλησία δὲν εἶναι μόνο θεῖος, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπινος θεσμός. Γι' αὐτὸ καὶ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὄχι μόνο μὲ θεολογικοὺς ὅρους

Vladimir's Seminary Quarterly 11 (1967), σσ. 54-68, ἐδῶ σ. 62.

13. Κανόνας 4: «Ἐπίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι· εἰ δὲ δυσχερὲς εἴη τὸ τοιοῦτο, ἢ διὰ κατεπεύγουσαν ἀνάγκην, ἢ διὰ μῆκος ὁδοῦ, ἐξ ἅπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους».

ὕπὸ τῆ στενῆ ἔννοια, ἀλλὰ καὶ μὲ κοινωνιολογικοὺς καὶ ἄλλους ὅρους. Πιὸ συγκεκριμένα, στὴν πορεία τῆς ἱστορίας, ἡ Ἐκκλησία ἀναγκάστηκε νὰ ἀναλαμβάνει διαρκῶς νέους τομεῖς εὐθύνης ποὺ ἀπαιτοῦσαν νέες ὀργανωτικὲς δομές. Δεδομένου ὅτι τὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ πλαίσιο διέφερε μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ἀναπτύχθηκαν διάφορα ἐκκλησιολογικὰ μοντέλα τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦσαν νὰ δώσουν ἀπάντηση στὶς προκλήσεις τῆς ἀντίστοιχης ἐποχῆς. Ἡ θεολογικὴ τους ἐρμηνεία καὶ ὁ κανονικὸς καθορισμὸς τους προέκυψαν συχνὰ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ κατανοηθοῦν ὡς ἱστορικὰ περιορισμένες ἐξηγήσεις τῆς ἐποχῆς τους.

5.2. Δὲν θὰ πρέπει κάποιος νὰ ἐξιδανικεύει μοντέλα τοῦ παρελθόντος, προβάλλοντας μεταγενέστερες δομές σὲ παλαιότερες ἐποχές, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ ἀπορρίπτει ἐντελῶς τὸ παρελθόν, θεωρώντας ὅτι ὅλα ὅσα ἀνήκουν σὲ αὐτὸ εἶναι ἄσχετα μὲ τὸ παρόν, ἂν ὄχι ἐπιζήμια γιὰ τὴν πρόοδο. Στὴν προοπτικὴ αὐτῆ, οἱ ποικίλες μεθοδολογίες ποὺ ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες ἐπιστῆμες, ὅπως ἡ κοινωνιολογία, ἡ ἀνθρωπολογία καὶ ἡ ψυχολογία, μποροῦν νὰ ἀποδειχθοῦν πολὺ χρήσιμες. Ἐπιπλέον, οἱ θεολογικοὶ καὶ μὴ θεολογικοὶ παράγοντες θὰ πρέπει νὰ συσχετισθοῦν μὲ ἕναν ἰσορροπημένο τρόπο, ἐνῶ παράλληλα οἱ μονόπλευρες τοποθετήσεις θὰ πρέπει νὰ ἀποφεύγονται. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ ὁμολογιακὴ ταυτότητα κάποιου δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐπικαλύπτει τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο του στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ δόγματά της¹⁴.

5.3. Στὸ πλαίσιο τοῦ διαλόγου μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Καθολικῶν εἶναι ἔντονη ἡ τάση νὰ ἐξιδανικεύεται ἡ πρώτη χιλιετία. Ὡστόσο, στὰ 506 χρόνια ποὺ μεσολαβοῦν μεταξὺ τοῦ 337 καὶ τοῦ 843, ἡ Ρώμη καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη βρίσκονταν σὲ κατάσταση σχίσματος γιὰ 217 ἔτη¹⁵, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι δύσκολο νὰ μιλάει κάποιος ἔτσι ἀπλᾶ γιὰ τὴν «ἀδιαίρετη» Ἐκκλησία τῆς πρώτης χιλιετίας. Τὴν ἴδια στιγμὴ ὡστόσο, ἡ ἐμπειρία τῆς πρώτης χιλιετίας θὰ μπορούσε νὰ ἀποβεῖ ἐξαιρετικὰ χρήσιμη γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνίας μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν μας¹⁶.

14. Πρβλ. § 6.3

15. Πρβλ. Y. Congar, *After Nine Hundred Years*, New York 1959, σ. 3.

16. Πρβλ. κεφ. 7.

5.4. Άν και με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικό βαθμό, τόσο στην Άνατολή όσο και στη Δύση, οί εκκλησίες βρέθηκαν συχνά αντιμέτωπες με τόν πειρασμό τής ταύτισης τής εκκλησιαστικῆς ἡγεσίας με τήν κοσμική δύναμη και τούς θεσμούς τής. Μερικές φορές τὸ κράτος ἐπέβαλε διάφορα μοντέλα ἐξουσίας στὴν ἐκκλησία¹⁷. Προκλήσεις ὅπως ἡ ἄσκησις τής κοσμικῆς δύνάμης, ἡ τάσις συγκεντρωτισμοῦ ἢ ἀποκεντρωτισμοῦ, καθὼς και ἡ ὑπερβολικὴ ἔμφασις στὴν ἐθνικὴ ταυτότητα, εἶναι φαινόμενα ποὺ παρατηροῦνται τόσο στὴν Άνατολή ὅσο και τὴ Δύση. Μία τέτοια κατάστασις ἐνίσχυε συχνά τὴν ἐξουσία τοῦ πρώτου εἰς βάρους τῶν συνοδικῶν δομῶν. Παρ' ὄλο ποὺ μερικὲς φορές ἡ συνοδικότητα παραμερίσθηκε, δὲν ἀπουσίαζε ποτὲ ἐντελῶς ὡς θεολογικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὴ συνείδησις τής Ἐκκλησίας. Πάντοτε ὑπῆρχαν στὴ ζωὴ τής Ἐκκλησίας κάποιου εἴδους συνοδικὲς δομές.

5.5. Τόσο τὸ πρωτεῖο ὅσο και ἡ συνοδικότητα γνώρισαν ἐξέλιξις στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων. Θὰ συνεχίσουν νὰ ἀλλάζουν και θὰ πρέπει νὰ ἀλλάζουν, προκειμένου νὰ προσαρμόζονται στὶς νέες συνθηκὲς ὅπως ἡ παγκοσμιοποίηση, οἱ γεωπολιτικὲς ἀλλαγὲς και οἱ νέες δομὲς πολιτικῆς ἐξουσίας, χωρὶς ὅμως νὰ συμμορφώνονται και στὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου τούτου¹⁸. Αὐτὸ συνεπάγεται μία συνεχῆ προσπάθεια μεταρρύθμισις και ἀνανέωσις τῶν εκκλησιαστικῶν δομῶν, ἀκολουθώντας πιστὰ τὴ θεμελιώδη ταυτότητα τής Ἐκκλησίας ὡς Σώματος τοῦ Χριστοῦ και ὑπακούοντας στὴν ἀποστολὴ τής ὑπὸ τὴν καθοδήγησις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

6. Ἡ σημασία τής ιστορίας τής θεολογίας

Κοινὴ δὴλωση: Ἡ χριστιανικὴ πίστις εἶναι ἀδιανόητη χωρὶς ἀναφορὰ στὴν ἱστορία, ἐπειδὴ ἡ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ πραγματοποιήθηκε σὲ μία συγκεκριμένη ἱστορικὴ στιγμή. Ὡς Ἰησοῦς ἀπὸ τὴ Ναζαρέτ, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ διαθέτει και ἀνθρώπινη ἱστορία. Ἡ σωτηριώδης δράσις τοῦ Θεοῦ γιὰ τούς ἀνθρώπους δὲν συμβαίνει ἐκτὸς τοῦ χρόνου και τοῦ χώρου, ἀλλὰ στὸ μέσον τής ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ἐπομένως, ἡ αὐτο-κατανόησις, ἡ θεολογία και τὸ κήρυγμα

17. Βλ. §§ 9.8 και 10.2.

18. Πρβλ. Ρωμ. 12, 2.

τῆς Ἐκκλησίας διαθέτουν ἐπίσης καὶ ἱστορικὸ χαρακτήρα. Ἀπαιτεῖται ἔρευνα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, προκειμένου νὰ καταστῆ δυνατὴ ἢ καλύτερο δυνατὴ ἀποτίμηση τοῦ ρόλου τῶν ἱστορικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν παραγόντων στὴν ἀνάπτυξη τῆς θεολογίας, εἰδικὰ ὅταν πρόκειται γιὰ ζητήματα ποὺ προκαλοῦν διαιρέσεις. Ἡ κοινὴ ἔρευνα καὶ ἡ κοινὴ παρουσίαση τῆς ἱστορίας ποὺ προκύπτει ἀπὸ αὐτὴ μποροῦν νὰ προσφέρουν ἓνα πλαίσιο γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἀμφιλεγόμενων θεολογικῶν ζητημάτων.

6.1. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀσχολεῖται τόσο μὲ τὰ γενικὰ ὅσο καὶ τὰ ἰδιαίτερα ρεύματα μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτὸ συνεπάγεται ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ θὰ πρέπει νὰ ἐξετάζεται σὺν ποικίλες διαστάσεις τῆς, ὅπως τῆ δογματικῆ, συμβολικῆ, λειτουργικῆ, κανονικῆ, πνευματικῆ καὶ τὴν ἠθικῆ. Ἐπιπλέον, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία χρησιμοποιεῖ πολλὰ ἀπὸ τὶς ἴδιες μεθόδους καὶ πηγὰς ποὺ χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἄλλοι ἱστορικοὶ κλάδοι, συχνὰ μάλιστα σὲ στενὸ διάλογο μαζί τους.

6.2. Ὡς κλάδος, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία διαθέτει ἰδιαίτερο θεολογικὸ βάρος. Θέτει ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὴν παράδοση, τὴ συνέχεια καὶ τὴν ἀλλαγὴ στὴν Ἐκκλησία, τὶς δομὲς καὶ τὴ θεολογία τῆς, ἐνῶ διευκολύνει μία κριτικὴ ἐπεξεργασία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μνήμης. Ἡ ἱστορικὴ μελέτη μπορεῖ ἐπίσης νὰ συμβάλει καὶ στὴ διάκριση μεταξὺ ἐκείνων τῶν περιπτώσεων ποὺ οἱ χριστιανοὶ παρέμειναν πιστοὶ στὸ Εὐαγγέλιο καὶ τῶν περιπτώσεων ποὺ, συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα, τὸ παραποιήσαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία συμβάλλει ἔτσι σὲ μία ὑπεύθυνη ἐκκλησιολογία.

6.3. Ἡ ἔρευνα στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑποκύπτει στὸν πειρασμὸ νὰ δικαιολογεῖ τὴν ἱστορία μιᾶς ἰδιαίτερης ὁμολογίας καὶ ἔθνους. Ἀντίθετα, θὰ πρέπει νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν κριτικὴ ἐξέταση ὅλων τῶν ἐπιμέρους παραδόσεων, ὅπως αὐτὲς γίνονται κατανοητὲς καθ' αὐτές. Ἀντὶ νὰ υἱοθετοῦν ὀρισμένες προκαταλήψεις, οἱ θεολόγοι θὰ πρέπει νὰ μελετοῦν τὴν αὐθεντικὴ διδασκαλία καὶ πράξη τοῦ ἐκάστοτε συνομιλητῆ, ἔτσι ὥστε νὰ καταστῆ δυνατὴ ἢ προώθηση τοῦ εἰλικρινοῦς διαλόγου μέσα σὲ ἓνα πνεῦμα ἀγάπης καὶ ἀλήθειας.

6.4. Ἡ ἐρμηνευτικὰ ἰσορροπημένη ἔρευνα στὴν ἱστορία καὶ τὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας ἔφερε πρόσφατα στὸ προσκῆνιο μία περισσότερο προσεκτικὴ θεώρηση τῶν ἀμφιλεγόμενων θεμάτων ποὺ

χωρίζουν τις εκκλησίες. Συγκεκριμένα παραδείγματα στην περίπτωση αυτή αποτελούν: τὸ ἔργο γιὰ τὶς χριστολογικὲς ἔριδες σχετικὰ μὲ τὶς ἀποφάσεις τῶν Γ' καὶ Δ' Οἰκουμενικῶν Συνόδων¹⁹, μία ἐπανεξέταση τῆς κρίσης τοῦ 1054²⁰, ἡ συμφωνία τοῦ 1999 μεταξύ Καθολικῶν καὶ Λουθηρανῶν σχετικὰ μὲ τὶς βασικὲς ἀρχὲς τοῦ δόγματος τῆς δικαίωσης²¹, ἢ ἡ κοινὴ παρουσίαση τῆς ἱστορίας τῆς Μεταρρύθμισης στὸ κείμενο τοῦ 2013 ἀπὸ τὴ Διεθνῆ Ἐπιτροπὴ τοῦ Καθολικο-Λουθηρανικοῦ διαλόγου²². Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δείχνουν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφεῖ ἡ ἱστορία πέρα ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους ὁμολογιακὲς διαφορές.

6.5. Μία κοινὴ περιγραφή τῆς ἱστορίας, ὅπως αὐτὴ ποὺ ἐπιχειρεῖται στὴν παρούσα μελέτη, εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ θεραπεία τῶν ἀναμνήσεων. Γιὰ τὰ μέλη τῆς Μικτῆς Ὁμάδας Ἐργασίας «Άγιος Εἰρηναίος», μία τέτοια προσπάθεια συνιστᾷ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς πλήρους κοινωνίας μεταξύ τῶν ἐκκλησιῶν τους.

III. Ἱστορικὲς παρατηρήσεις

7. Ἡ περίοδος τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας (1ος-8ος αἰῶνες)

Κοινὴ δήλωση: Κατὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴν Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας (325) ἀναπτύχθηκαν ἐκκλησιαστικὲς δομὲς, ποὺ περιελάμβαναν τὸν ἕναν μόνον ἐπίσκοπο (σὲ ἕναν τόπο), μία ἱεραρχία τριῶν ἐπιπέδων, τὶς τοπικὲς συνόδους, καθὼς καὶ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ κανόνα τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἡ προ-Νικαιακὴ ἐποχὴ διαθέτει μία ἰδιαίτερη βαρύτητα γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία μέχρι καὶ σήμερα. Τὰ ζητήματα ποὺ ἦταν ἀμφιλεγόμενα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ (π.χ. ἡ ἡμερομηνία τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, ὁ ἀναβαπτισμὸς τῶν αἰρετικῶν καὶ σχισματικῶν) ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόπειρες λύσης τους μποροῦν ἀκόμη καὶ σήμερα νὰ μᾶς δώσουν πληροφορίες γιὰ τὴν

19. Ἐφεσος 431 καὶ Χαλκηδὼνα 451, ἀντίστοιχα: βλ. § 3.2.

20. Βλ. § 8.3.

21. Προβλ. *Joint Declaration on the Doctrine of Justification*, Grand Rapids / Cambridge 2000.

22. Προβλ. *From Conflict to Communion: Lutheran-Catholic Common Commemoration of the Reformation in 2017. Report of the Lutheran-Roman Catholic Commission on Unity*, Leipzig / Paderborn 2013.

ἀντιμετώπιση τῶν διαφορῶν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Τὴν ἐποχὴ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων (4ος-8ος αἰ.), ἡ Ἐκκλησία μεταβλήθηκε σὲ μία αὐτοκρατορική Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀκολουθοῦσε σὲ ὀρισμένο βαθμὸ τὶς πολιτικὲς δομές. Αὐτὸ εἶχε ἀντίκτυπο καὶ στὸν τρόπο λήψεως τῶν ἀποφάσεων στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ αὐτοκράτορας ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο στὴ σύγκληση τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεών τους. Κατὰ γενικὸ κανόνα, σὲ κάθε ἐπαρχία ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐπαρχιακῆς πρωτεύουσας προήδρευε τῆς ἐπισκοπικῆς συνόδου καθὼς καὶ τῆς ἐκλογῆς ἐπισκόπων καὶ τῆς χειροτονίας τους. Ἐκείνη τὴν περίοδο τὰ πέντε ἀρχαῖα πατριαρχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ συγκροτήσουν τὸν θεσμὸ τῆς «πενταρχίας», ἔπαιζαν σημαντικὸ ρόλο, εἰδικὰ στὴν Ἀνατολή. Ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης διέθετε μία σημαντικὴ λειτουργία, ἀλλὰ τὰ προνόμιά του ἐρμηνεύονταν διαφορετικὰ στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση. Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου, τὸ πρωτεῖο καὶ ἡ συνοδικότητα βρισκόνταν σὲ μία δημιουργικὴ ἔνταση μεταξύ τους. Ἄν καὶ κατανοοῦνταν διαφορετικὰ σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση, ἡ ἀμοιβαία μεταξύ τους σχέση ἀποδεικνύεται ὥστόσο ὅτι εἶναι ἓνα βιώσιμο μοντέλο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ἐμπνεύσει πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀποκατάστασης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας.

7.1. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἀναδύεται ἓνας σημαντικὸς ἀριθμὸς διαφορετικῶν μορφῶν πρωτείου ἢ «ἡγεσίας» σὲ τοπικὲς καὶ ἐπαρχιακὲς ἐκκλησίες. Σὲ αὐτὲς περιλαμβάνεται τὸ πρωτεῖο τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἐπισκόπου στὴν τοπικὴ ἐκκλησία –συνήθως μία πόλη μὲ τὰ προάστιά της–, τὸ ὁποῖο ἔγινε εὐρέως ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνα, τὸ πρωτεῖο τοῦ ἐπισκόπου μιᾶς μητροπολιτικῆς πόλης (πρωτεύουσας) μεταξύ τῶν ἐπισκόπων μιᾶς συγκεκριμένης ἐπαρχίας· καὶ ἀργότερα, τὸ πρωτεῖο τοῦ ἐπισκόπου ἐνὸς μεγάλου ἀστικοῦ κέντρου (Ρώμη, Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια, Κωνσταντινούπολη, ἢ κάποτε καὶ ἄλλες πόλεις ὅπως ἡ Καρχηδόνα, ἡ Θεσσαλονίκη, τὸ Μιλάνο καὶ ἡ Ραβέννα) μεταξύ τῶν ἐκκλησιῶν μιᾶς πολιτικῆς «ἐπισκοπῆς» ἢ αὐτοκρατορικῆς περιοχῆς (ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ αὐτοκράτορα Διοκλητιανοῦ). Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς (συμπεριλαμβανομένης τῆς Ἱερουσαλήμ ὡς προσκυνηματικοῦ κέντρου) ὀνομάσθηκαν

«Πατριαρχεία» σὲ μία διαδικασία ποὺ ξεκίνησε στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα²³. Τὸ μητροπολιτικὸ καὶ πατριαρχικὸ αὐτὸ πρωτεῖο ἐξασκήθηκε μὲσω τῆς προεδρίας σὲ τοπικὲς καὶ περιφερειακὲς συνόδους, καθὼς καὶ μὲ τὴ χειροτονία τοπικῶν ἢ μητροπολιτῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀποδέκτης προσφυγῶν γιὰ ὑποθέσεις ποὺ ἀφοροῦσαν ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖες εἶχαν προηγουμένως ἐξετασθεῖ σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο.

7.2. Ἡ φήμη τῆς Ρώμης ὡς τόπου ὅπου εἶχαν διδάξει, εἶχαν μαρτυρήσει καὶ εἶχαν ταφεῖ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος, τῆς προσέδωσε ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἓνα ἀπαραμίλλο κῦρος, χωρὶς νὰ ἀρνεῖται βεβαίως κανεὶς ὅτι οἱ δύο ἀπόστολοι ἔφθασαν ἕως ἐκεῖ, ἀφοῦ ἡ Ρώμη ἦταν ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας περιέγραψε τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ὡς «προκαθήμενη τῆς ἀγάπης». Ἡ θέση τῆς Ρώμης ἀποτυπώνεται μὲ λαγαρὸ τρόπο στὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, ἡ ὁποία διαβαζόταν κάθε χρόνο κατὰ τὴν κυριακάτικη Θεία Λειτουργία στὴν Κόρινθο, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ ἐπισκόπου τῆς Διονύσου (περίπου 170)²⁴. Μέχρι τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰῶνα, ἡ θέση τῆς Ρώμης εἶχε τόσο πολὺ ἐξυψωθεῖ, ὥστε ἡ προσπάθεια τοῦ ἐπισκόπου τῆς Βίκτωρος Α΄ νὰ ἀφορίσει τοὺς Τεσσαρεσκαίδεκατίτες, ἐπειδὴ γιόρτασαν μόνοι τους τὸ Πάσχα, χρειαζόταν τὴν ὑπεράνθρωπη διαμεσολαβητικὴ ἰκανότητα τοῦ Πολυκράτη Ἐφέσου καὶ τοῦ Εἰρηναίου Λυῶνος, ὥστε νὰ ἀποτραπεῖ. Ἐνα ἐπίγραμμα, ὄχι μεταγενέστερο ἀπὸ τὸ 216, πάνω στὸν τάφο τοῦ Ἀβερκίου, ἐπισκόπου Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας, λέει ὅτι «ὅς βόσκει προβάτων ... εἰς Ῥώμη[ν] ὅς ἔπεμψεν] ἐμὲν βασιλ[ῆ]αν ἀθροῆσαι] καὶ βασιλίσσ[αν] ἰδεῖν χρυσό]στολον χρυ[σοπέδιλον]»²⁵. Ὁ Κυπριανὸς (πέθ. 258) ἐπινόησε γιὰ τὴ Ρώμη τὴν ἔκφραση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία εἶναι ἡ ἐκκλησία «ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται ὅλη ἡ ἱερωσύνη»²⁶ καὶ ἡ «*cathedra Petri*»²⁷, στὴν ὁποία ὡστόσο κάθονται ὅλοι οἱ ἐπίσκοποι, ἀναδεικνύοντας ἔτσι τὴν ἀλληλεξάρτηση τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης μὲ τοὺς

23. Πρὸβλ. § 7.8.

24. Πρὸβλ. Εὐσεβίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 4, 331.

25. Κ. Σπανουδάκης, Κ. Καρβούνη καὶ Ν. Λίτινας, *Ποίηση Ὑστερῆς Ἀρχαιότητος: Ἀνθολόγιο*, Ρέθυμνο 2015, σσ. 163-8. Πρὸβλ. J. Quasten, *Patrology*, Vol. 1: *The Beginnings of Patristic Literature*, Utrecht / Brussels 1950, σ. 172.

26. Cyprian, *Ep.* 59, 14.1.

27. Πρὸβλ. Cyprian, *De Catholicae Ecclesiae unitate*, 4.

άλλους επισκόπους, ως κολέγιο. Οί κανόνες τῆς Συνόδου τῆς Σαρδικῆς (343) ἐξασφάλισαν στοὺς ἐπισκόπους τὸ δικαίωμα προσφυγῆς στὴ Ρώμη²⁸. Ἡ ἰδέα “*Roma locuta, causa finita*”, ποὺ ἀποδίδεται στὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο (πέθ. 430)²⁹, δὲν υἰοθετήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Καρχηδόνας στὴν περίπτωση τοῦ πρεσβυτέρου Ἀπιαρίου, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ εἶχε καταδικασθεῖ δύο φορές, ἀπηλλάγη ἐπίσης δύο φορές ἀπὸ τὴ Ρώμη, ἕως ὅτου καταδικασθεῖ ὀριστικὰ ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Καρχηδόνας (418), ἣ ὁποία καὶ ἀπαγόρευσε ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ σὲ ἕναν ἀπλὸ ἱερέα τὸ δικαίωμα προσφυγῆς στὴ Ρώμη. Σημαντικὴ ἀναγνώριση γιὰ τὴ Ρώμη προῆλθε καὶ ἀπὸ τὸν πιὸ σημαντικὸ βυζαντινὸ θεολόγο τοῦ 7ου αἰῶνα, τὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητῆ, ὁ ὁποῖος στὸ πλαίσιο τῆς μονοθελητικῆς ἔριδας χαρακτήρισε τὴν «ἀγιωτάτην ἐκκλησίαν» ὄχι μόνον πρώτη μεταξὺ ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, διαθέτοντας ἐξουσία τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν³⁰, ἀλλὰ ἐπίσης ἰσχυρίσθηκε ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ θὰ πρέπει νὰ στρέφονται πρὸς αὐτὴν τὴν ἐκκλησία ὡς ἕναν «ἥλιον φωτὸς αἰδίου»³¹.

7.3. Μία ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς ἀλλὰ καὶ ἀμφιλεγόμενες προσπάθειες τοῦ τέταρτου αἰῶνα γιὰ τὴ σύγκληση μιᾶς νέας Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὑπῆρξε ἡ Σύνοδος τῆς Σαρδικῆς (σημερινὴ Σόφια), ἣ ὁποία συγκλήθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιο Β΄ τὸ 343 μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ θεραπεύσει τὴ ἔντονη διαμάχη γύρω ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας. Φοβούμενοι μήπως βρεθοῦν ὑπὸ τὴν κυριαρχία τῶν λατινοφρόνων δυτικῶν ἐπισκόπων, οἱ ὁποῖοι σκόπευαν νὰ ἀποκαταστήσουν τὸν ἐξόριστο Ἀθανάσιο, οἱ Ἑλληνες ἐπίσκοποι ἀρνήθηκαν τελικὰ νὰ συνέλθουν σὲ γενικὴ σύνοδο, μεταβαίνοντας ἀντίθετα στὴ Φιλιππούπολη τῆς Θράκης (σημερινὸ Πλόβντιβ). Ἡ δυτικὴ σύνοδος ἐξέδωσε μίαν σειρά ἀπὸ κανόνες σχετικὰ μὲ τὴ δομὴ καὶ τὴν τάξη τῆς ἐκκλησίας. Ὁ 3ος κανόνας τῆς ἐλληνικῆς συλλογῆς ἐπιβεβαίωσε τὸ δικαίωμα κάθε ἐπισκόπου ποὺ εἶχε καθαιρεθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπαρχιακὴ σύνοδό του νὰ προσφύγει στὸν ἐπίσκοπο Ρώμης, ὁ ὁποῖος μπορούσε νὰ διατάξει τὴ διεξαγωγὴ νέας δίκης. Ἄν καὶ ἡ Σύνοδος τῆς Σαρδικῆς δὲν

28. Πρβλ. § 7.3.

29. Πρβλ. Αὐγουστίνου, *Sermo* 131, 10.

30. Πρβλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Opuscula theologica et polemica* 12, PG 91, 144C.

31. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Opuscula theologica et polemica* 11, PG 91, 137D.

αναγνωρίσθηκε αρχικά στην Άνατολή, ό 3ος κανόνας ένσωματώθηκε άργότερα στόν 2ο κανόνα τής Πενθέκτης (έν Τρούλλω) Συνόδου (691-92), ή όποία θεωρήθηκε άπό τούς Όρθόδοξους ώς συνέχεια τών Ε΄ και Στ΄ Οίκουμενικών Συνόδων. Μέσω τής άποδοχής τούς άπό τήν Πενθέκτη, οί κανόνες τής Σαρδικής έγιναν άναπόσπαστο τμήμα τού κανονικού σώματος τής Όρθόδοξης Έκκλησίας. Στην πραγματικότητα, ύπήρξαν πάμπολλες περιπτώσεις προσφυγής στόν Ρωμαίο έπίσκοπο για δογματικά και πρακτικά ζητήματα κατά τήν πρώτη χιλιετία, όπως συνέβη και στίς περιπτώσεις τού Ίωάννου τού Χρυσοστόμου (πέθ. 407), τού Κυρίλλου Άλεξανδρείας (πέθ. 444) και τού Θεοδώρου τού Στουδίτου (πέθ. 826). Στη δεύτερη χιλιετία, ό διάσημος βυζαντινός κανονολόγος Θεόδωρος Βαλσαμών (περ. 1120-98) σέ σχολίο του στόν 3ο κανόνα τής Σαρδικής άναγνώρισε τό δικαίωμα προσφυγής στόν Πάπα Ρώμης, έπεκτείνοντας τό δικαίωμα αύτό και στόν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως³².

7.4. Τά τελευταία χρόνια, όρισμένοι Όρθόδοξοι και Καθολικοί θεολόγοι άναφέρονται στόν 34ο Άποστολικό Κανόνα, τμήμα μιās ευρύτερης συλλογής λειτουργικών και πειθαρχικών κανόνων άπό τήν Έκκλησία τής Άντιόχειας, πού χρονολογείται τόν 4ο αιώνα, ώς τό κατ΄ έξοχήν πρότυπο για τήν περίπλοκη άλληλεπίδραση μεταξύ πρωτείου και συλλογικής ήγερσίας πού χαρακτηρίζει τήν άσκηση τής έκκλησιαστικής έξουσίας. Οί Άποστολικοί Κανόνες είναι έργο άγνωστου συγγραφέα ή συγγραφέων (περίπου 300), πού καταγράφηκαν σέ διάφορες άνατολικές γλώσσες (Συριακά, Κοπτικά, Αίθιοπικά και Άραβικά). Έπιπλέον, απέκτησαν αύθεντία στη Δύση λόγω τού γεγονότος ότι Διονύσιος ό Μικρός (πέθανε πριν άπό τό 556) τούς συμπεριέλαβε στη συλλογή κανόνων του. Ό 34ος κανόνας, πιθανότατα γραμμένος άπό τούς συντάκτες τών Άποστολικών Διαταγών, τών όποίων οί όγδόντα Άποστολικοί Κανόνες άποτελοϋν τό τελευταίο τμήμα, έκφράζει τή διαδεδομένη άνησυχία για τήν άνάγκη ίσορροπίας στην άσκηση τής έπισκοπικής έξουσίας, ή όποία χαρακτήριζε τίς τελευταίες δεκαετίες τής τριαδολογικής έριδας τού 4ου αιώνα. Όρίζει ότι «τούς έπισκόπους έκάστου έθνους» – πού πιθανώς άναφέρεται σέ πολιτικές έπαρχίες– «είδέναι χροή τόν έν αύτοίς πρώτον» – τού μητροπολίτη τους– και «μηδέν τι πράττειν άνευ τής

32. Πρβλ. PG 137, 1432-1436.

ἐκείνου γνώμης», ἀλλὰ «μηδὲ ἐκεῖνος ἄνευ τῆς πάντων γνώμης ποιείτω τι». Ἡ οὐσία τῆς ἀποστολῆς κάθε ἐπισκόπου, σύμφωνα μὲ τὸν κανόνα, ὀφείλει νὰ εἶναι μόνον αὐτὸ ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν τοπικὴ ἐκκλησία του («παροιμία»). Μαζί μὲ τοὺς ὑπόλοιπους Ἀποστολικοὺς Κανόνες, ὁ 34ος δὲν ἀξιοποιήθηκε εὐρέως ἀπὸ τοὺς θεολόγους μέχρι τὰ πρόσφατα χρόνια. Σὲ προφανῆ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν 7ο κανόνα τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (325) καὶ τὸν 9ο τῆς Συνόδου τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 341, ὁ 34ος κανόνας ἀντικατοπτρίζει τὸ διαρκὲς ἐνδιαφέρον τῆς ἐκκλησίας τοῦ 4ου αἰῶνα στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες νὰ ἀποτρέψει τὴ δογματικὴ καὶ δικαιοδοτικὴ κυριαρχία τῶν ἰσχυρῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν, στοὺς ὁποίους ὀφείλεται καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ θεολογικὴ πόλωση τοῦ 4ου αἰῶνα.

7.5. Ὁ ρόλος τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ μέσα στὸ πλαίσιο τῶν διαφοροτικῶν σφαιρῶν ἐπιρροῆς ὅπου ὁ ἴδιος ἔλαβε ἀποτελεσματικὲς ἀποφάσεις καὶ διαμόρφωσε τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Στὴν κεντρικὴ Ἰταλία κάτι τέτοιο εἶναι φυσικὸ, καθὼς ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης ἦταν ὁ μητροπολίτης τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσας, ὁ ὁποῖος συγκαλοῦσε καὶ προήδρευε στὶς τοπικὲς συνόδους. Στὴν *Italia Suburbicaria* (συμπεριλαμβανομένης τῆς Κεντρικῆς καὶ Νότιας Ἰταλίας, τῆς Σικελίας, τῆς Κορσικῆς καὶ τῆς Σαρδηνίας) ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης ἀσκοῦσε ὑπερμητροπολιτικὴ ἢ –μὲ μεταγενέστερη γλῶσσα– πατριαρχικὴ ἐξουσία. Τὸν 4ο αἰῶνα, στὸ πλαίσιο εἰδικὰ τῆς ἀντιμετώπισης τῆς ἀρειανικῆς ἔριδας, ἡ σφαῖρα αὐτῆ ἐπιρροῆς ἐπεκτάθηκε σταδιακὰ σὲ ὀλόκληρο τὸ λατινόφωνο, δυτικὸ τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας – δυτικὰ τοῦ Ρήνου, νότια τοῦ Μάιν καὶ τοῦ Δούναβη, τόσο ἀνατολικά ὅσο ἡ Θεσσαλονικὴ καὶ τόσο βόρεια ὅσο ἡ Σκωτία. Στὴν περιοχὴ αὐτῆ, οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ρώμης ἐκπροσωποῦνταν περιστασιακὰ σὲ περιφερειακὲς συνόδους, περίμεναν ἐνημέρωση γιὰ τὶς ἀποφάσεις τους, ἐνῶ δέχονταν προσφυγὲς σὲ περιπτώσεις ἀμφισβητούμενων τοπικῶν ἀποφάσεων. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πάπα Δαμάσου (366-84), οἱ ἐπίσκοποι Ρώμης ἄρχισαν νὰ ἐκδίδουν ἀποφάσεις, μὲ τὴ μορφή νομικῶν κειμένων, σχετικὰ μὲ δογματικὰ καὶ πειθαρχικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν προκύψει σὲ διάφορες ἐκκλησίες τῆς Λατινικῆς Δύσης καὶ εἶχαν τεθεῖ ὑπ' ὄψιν τους προκειμένου νὰ ἐπιλυθοῦν.

7.6. Στὶς ἀνατολικὲς ἐκκλησίες ὁ ρόλος τῶν ἐπισκόπων Ρώμης δὲν ἦταν τόσο σαφῆς, ἂν καὶ ἀπέκτησε σταδιακὰ βαρῦτητα κατὰ τὴ διάρκειά

τῶν μεγάλων δογματικῶν ἀντιπαραθέσεων τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου αἰῶνα. Τὸ 404 ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀπευθύνθηκε στὸν Πάπα Ἰννοκέντιο Α', τὸν Βενέριο Μιλάνου καὶ τὸν Χρωμάτιο Ἀκυλίας, προκειμένου νὰ τὸν ὑποστηρίξουν στοὺς ἀγῶνες τοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐν ὄψει τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου στὴν Ἔφεσο (431), ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἐξασφάλισε τὴν ὑποστήριξη τοῦ Πάπα Κελεστίνου στὸν ἀγῶνα τοῦ ἐναντία στὸν Νεστόριο Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Φλαβιανὸς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ Θεοδώρητος Κύρου ζήτησαν ἐπιμόνως ἀπὸ τὸν Πάπα Λέοντα Α', τὸ 449, νὰ ἀνατρέψει τὶς χριστολογικὲς καὶ διοικητικὲς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου τοῦ ἰδίου ἔτους, στηριζόμενος στὴν «ἀποστολικὴ ἐξουσία» του. Οἱ Ρωμαῖοι ἐπίσκοποι τῆς περιόδου αὐτῆς ἐμφανίσθηκαν, εἰδικὰ σὲ περιόδους διχασμοῦ μεταξὺ τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν, ὡς οἱ κατ' ἐξοχίαν ὑπερασπιστὲς τῆς ἀποστολικῆς παράδοσης, μὲ βάση τὸ γεγονὸς ὅτι ἦσαν ἐπίσκοποι Ρώμης. Ἐνδεικτικὸ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἡ Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνος (451) ἀναγνώρισε τὸν Πάπα Λέοντα ὡς τὴ φωνὴ τοῦ Πέτρου: «Πέτρος διὰ Λέοντος ταῦτα ἐξεφώνησεν». Τούτου λεχθέντος, ἡ Σύνοδος θὰ ὑπογραμμίσαι τὴ συμφωνία τοῦ Λέοντα μὲ τὸν Κύριλλο: «Εὐσεβῶς καὶ ἀληθῶς δίδαξε ὁ Λέων, ὁμοίως καὶ ὁ Κύριλλος».

7.7. Ὁ σημαντικὸς ρόλος τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης στὴ διαμόρφωση τοῦ δόγματος στὰ κείμενα τῶν μεγάλων ἱεραρχῶν, ὅπως ὁ Λέων Α' καὶ ὁ Μέγας Γρηγόριος, δὲν θεωρήθηκε ὅτι ἀνταγωνίζεται τὴν ἐξουσία τῶν τοπικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν ἐπισκόπων ἢ τῶν συνόδων στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἀλλὰ κατανοήθηκε μᾶλλον ὡς παράγοντας πὸ ἐνίσχυε, προωθοῦσε καὶ ρύθμιζε τὸ ἔργο τους. Τόσο ὁ Λέων ὅσο καὶ ὁ Γρηγόριος προέτρεπαν συχνὰ τοὺς μητροπολίτες τῆς Δύσεως νὰ ἐγγυηθοῦν ὅτι οἱ τοπικὲς καὶ περιφερειακὲς σύνοδοι θὰ συγκαλοῦνται σὲ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα, ἀκολουθώντας τὴ σχετικὴ κανονικὴ διαδικασία. Ὁ Γρηγόριος συγκαλοῦσε στὴ Ρώμη σύνοδο τῶν ἐπισκόπων τῆς Κάτω Ἰταλίας (*Italia Suburbicaria*)³³ κάθε πέντε χρόνια. Καὶ οἱ δύο θεωροῦσαν ὅτι σκοπὸς τῶν τοπικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν συνόδων ἦταν ἡ ἔκδοση ἔγκυρων ἀποφάσεων, τόσο γιὰ πειθαρχικὰ ὅσο καὶ γιὰ δογματικὰ ζητήματα. Ὁ δικὸς τους ρόλος, ὡς ἐπισκόπων Ρώμης, ἦταν νὰ ἐνημερώνονται γι' αὐτὲς τὶς ἀποφάσεις, νὰ τὶς ἐγκρίνουν καὶ νὰ παρεμβαίνουν μόνον

33. Πρβλ. § 7.5.

σὲ περιπτώσεις ποὺ οἱ τοπικὲς ἀρχὲς δὲν μποροῦσαν νὰ δώσουν μίαν ξεκάθαρη λύση. Ὁ Λέων –ὁ ὁποῖος μὲ ἔμφαση ταύτιζε τὸν ἑαυτό του μὲ τὸν Πέτρο³⁴– θεωροῦσε πάνω ἀπὸ ὅλα ὡς ρόλο του τὴ σαφῆ διακήρυξη τῆς ἀποστολικῆς πίστεως καὶ πράξεως ποὺ εἶχε γίνει ἀποδεκτὴ σὲ ὅλες τὶς ἐκκλησίες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀποστόλων. Σὲ περιόδους κρίσεων, ἀποτελοῦσε καθῆκον τῶν ἐπαρχιακῶν καὶ οἰκουμενικῶν συνόδων νὰ ὀρίσουν ρητὰ αὐτὴν τὴν πίστη. Ὁ ρόλος τοῦ Πάπα ἦταν «νὰ ξεκαθαρίσει αὐτὸ ποὺ γνωρίζετε καὶ νὰ κηρύξει αὐτὸ ποὺ πιστεύετε»³⁵. Ὅπως ἔγραψε ὁ ἴδιος στοὺς ἐπισκόπους, στὸ πλαίσιο μιᾶς τοπικῆς συνόδου στὴν Χαλκηδὸνα τὸ 453, «μπορεῖ, ἡ ἀγιότητά σας, νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι εἶμαι, μὲ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ, ὁ ἐγγυητής, τόσο τῆς καθολικῆς πίστεως ὅσο καὶ τῆς νομοθεσίας τῶν προγόνων μας;»³⁶. Τὸ καθῆκον του δὲν ἦταν νὰ ἐκφράσει τὶς δικές του πεποιθήσεις, ἀλλὰ νὰ βεβαιώσει τὴν ἀποστολικὴ πίστη.

7.8. Ἀπὸ νωρὶς, ἡ Ἀνατολὴ προσέγγιζε τὸ ζήτημα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρωτείου μέσα ἀπὸ τὸ πρῖσμα τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν σημαντικῶν θρόνων. Ἡ Ρώμη εἶχε ἀποκτήσει σταθερὸ προβάδισμα ἔναντι τῶν θρόνων τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἔγινε δεκτὸ στὴν Ἀνατολὴ ὅτι κατέχει καὶ μίαν εἰδικὴ μορφή ἐξουσίας ἐφ’ ὅλων τῶν θεμάτων. Οἱ κανόνες τῆς Νικαίας θεωροῦν τὴν ἐπαρχία, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἐπίσκοπο τῆς ἐκάστοτε πρωτεύουσας, ὡς τὸν κανόνα, ἀλλὰ ἀναγνωρίζουν καὶ ἐγκρίνουν τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ θρόνοι τῆς Ρώμης, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας ἔχουν συγκεντρώσει πρόσθετη ἐξουσία καὶ προνόμια. Ἡ σύνοδος τῆς Νικαίας παραχωρεῖ ἐπίσης στὸν θρόνο τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ πάλι μὲ βάση τὴν ἐθιμικὴ παράδοση, μίαν θέση τιμῆς μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς βασικοὺς θρόνους. Ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀναγνωρίζονται γενικὰ ὡς οἱ κύριοι θρόνοι σὲ Δύση καὶ Ἀνατολὴ ἀντίστοιχα – γιὰ παράδειγμα στὸ διάταγμα τοῦ Θεοδοσίου *Cunctos populos* (380). Μία μεγάλη ἀλλαγὴ ὡστόσο ἐπῆλθε μὲ τὴν ἴδρυση

34. Πρβλ. λ.χ. Pope Leo, *Ep.* 156: Pope Leo the Great, *Letters*, E. Hunt (μετάφρ.), Washington DC 1986, σ. 243.

35. Pope Leo, *Ep.* 165.1, to the Emperor Leo: Pope Leo the Great, *Letters*, E. Hunt (μετάφρ.), Washington DC 1986, σ. 263.

36. Pope Leo, *Ep.* 114.2: Pope Leo the Great, *Letters*, E. Hunt (μετάφρ.), Washington DC 1986, σ. 198· πρβλ. PL 54, 1031-1032.

τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς Νέας Ρώμης, ὡς τῆς πρωτεύουσας τῆς ἀναδυόμενης χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (381) ἀνύψωσε τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ δευτέρη θέση μετὰ ἀπὸ τὴ Ρώμη γιὰ πολιτικούς λόγους, μία ἀναβάθμιση ἢ ὁποία δὲν ἔτυχε θερμῆς ὑποδοχῆς ἀπὸ τὴ Ρώμη καὶ τὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἡ Σύνοδος τῆς Χαλκηδῶνας προχωρᾷ περαιτέρω, παρέχοντας πρόσθετα προνόμια στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐξομοιώνοντας τὸ καθεστῶς τῆς μετὰ αὐτὸ τῆς Ρώμης, παρ' ἐκτὸς τοῦ ζητήματος τῆς κατάταξης – καὶ πάλι γιὰ πολιτικούς λόγους. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῆς Παράλιας Καισάρειας, τὸ σύστημα τῆς πενταρχίας (ἢ ἐξουσία τῶν πέντε ἀρχαίων πατριαρχείων) εἶχε κατ' ἀρχὴν πλήρως διαμορφωθεῖ. Ἡ πενταρχία ἐπιβεβαιώνεται περαιτέρω στὴ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴ δευτέρη ἐν Τρούλλω σύνοδο. Τούτου λεχθέντος, ἡ λειτουργία τοῦ μοντέλου τῆς πενταρχίας ὑπονομεύθηκε ἀπὸ τὸ χαλκηδόνιο σχίσμα, τὸ ὁποῖο ἐπληξε ἰδιαίτερα τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὴν Ἀντιόχεια. Ἡ ἀραβικὴ κατάκτηση ἐξασθένησε ἀκόμη περισσότερο τὴν πενταρχία, μειώνοντας δραστικὰ τὴν ἰκανότητα τῶν θρόνων τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ νὰ ἀποτελέσουν ὁποιοδήποτε πρακτικὸ ἀντίβαρο ἔναντι τῆς Ρώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μέχρι τὸν ὄγδοο αἰῶνα εἶχε πλέον καταστῆ σαφὲς ὅτι ἡ πενταρχία εἶχε μετατραπεῖ στὴν πράξη σὲ μία διαρχία, ποὺ περιελάμβανε τὴ Ρώμη καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ ἐπακόλουθο σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἦταν σὲ κάποιον βαθμὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖες ἀκολουθοῦσαν διαφορετικὲς ἀντιλήψεις σχετικὰ μετὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ πρωτεῖο.

7.9. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μᾶς παρέχουν πολύτιμες γνώσεις σχετικὰ μετὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸ πρωτεῖο καὶ τὴ συνοδικότητα. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς δείχνει μετὰ τὸ προσωπικὸ του παράδειγμα ὅτι οἱ ἔννοιες αὐτὲς δὲν ἀποκλείουν κατ' ἀρχὴν ἢ μία τὴν ἄλλη, ὅταν ἀφοροῦν τὴν Ἐκκλησία σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Ἐνεθάρρυνε μάλιστα ὁ ἴδιος τὸν Πάπα Μαρτῖνο Α΄ νὰ συγκαλέσει τὴ Σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ τὸ 649, ἢ ὁποία καταδίκασε τὸν μονοθελητισμὸ, διαδραματίζοντας σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου. Ἐπιπλέον, ὡς πατέρας τόσο τῆς δυτικῆς ὅσο καὶ τῆς

ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ ἀποδεικνύει ὅτι κανένα σῶμα δὲν ἔχει τὸ μονοπώλιο τῆς ἀλήθειας στὴν Ἐκκλησία.

7.10. Στὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787), στὴν ἔκτη συνεδρία, συναντοῦμε μία ἀναίρεση τῆς Συνόδου τῆς Ἱέρειας (754), ἡ ὁποία, ἐνῶ καταδίκασε τὴν τιμὴ τῶν εἰκόνων, εἶχε συγκληθεῖ ὡς οἰκουμενική: «Πῶς δὲ αὐτὴ μεγάλη καὶ οἰκουμενική, ἣν οὔτε ἐδέξαντο οὔτε συνεφώνησαν οἱ τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν πρόεδροι, ἀλλ' ἀναθέματι ταύτην παρέπεμψαν; οὐκ ἔσχε συνεργὸν τὸν τηνικαῦτα τῆς Ῥωμαίων πάπαν, ἣ τοὺς περὶ αὐτῶν ἱερεῖς, οὔτε διὰ τοποτηρητῶν αὐτοῦ, οὔτε δι' ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς, καθὼς νόμος ἐστὶ ἐπὶ ταῖς συνόδοις, ἀλλ' οὔτε συμπρονοῶντας αὐτῇ τοὺς πατριάρχας τῆς ἔω, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, καὶ τῆς ἁγίας πόλεως ἢ τοῖς σὺν αὐτοῖς μύστας καὶ ἀρχιερεῖς»³⁷. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ θέση τοῦ Πάπα διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ ἐκεῖνη τῶν ἄλλων πατριαρχῶν καὶ ὅτι ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἔγκριση τῆς συνόδου διαθέτει ἰδιαίτερο βᾶρος. Ἡ Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (381), ἂν καὶ συνεκλήθη ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ὡς ἐπαρχιακὴ σύνοδος, ἀναγνωρίσθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς οἰκουμενική, ἐπειδὴ ἀργότερα ἡ Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνος «προσέλαβε» τὸ σύμβολό της, ἐνῶ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπίσκοποι, μὲ πρῶτο τὸν Πάπα Ὁρμίσδα (πέθ. 523) μετὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Ἀκακιανοῦ σχίσματος, ἀποδέχθηκαν ἐπίσης τὶς δογματικὲς ἀποφάσεις της τὸ 519, ἀλλὰ ὄχι καὶ τοὺς κανόνες της, λόγῳ τοῦ 3ου κανόνα ποὺ ἀποδίδει στὴν Κωνσταντινούπολη ἕνα πρωτεῖο τιμῆς ἀμέσως μετὰ τὴ Ῥώμη. Ὅταν ὁ Λέων Α' ἀρνήθηκε νὰ ἐγκρίνει τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος ἐξ αἰτίας τοῦ 28ου κανόνα της, ὁ ὁποῖος ἀναγνώριζε εὐρεῖα δικαιοδοσία στὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανὸς τὸν παρότρυνε νὰ ἐπικυρώσει τὴ Σύνοδο στὸ σύνολό της, καθὼς σὲ διαφορετικὴ περίπτωσις ἡ ἐξουσία του θὰ βρισκόταν σὲ κίνδυνο.

7.11. Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις δείχνουν ὅτι μέχρι τὸν 8ο αἰῶνα δὲν ὑπῆρχε κάποια γενικὴ ἀποδεκτὴ φόρμουλα ποὺ νὰ ὀρίζει τὴ σχέση μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητος σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Τόσο τὸ πρωτεῖο ὅσο καὶ ἡ συνοδικότητα στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία ἀκολούθησαν μίᾳ ἐξέλιξι, ἀντικατοπτρίζοντας τὶς προκλήσεις τῆς ἐποχῆς τους. Ἄν

37. Mansi τ. 13, 208D-209A. Πρβλ. D. Sahas, *Icon and Logos: Sources in Eighth-Century Iconoclasm*, Toronto 1986, σ. 52.

καὶ ἐφαρμόσθησαν στὴν πράξη, ὥστόσο δὲν κωδικοποιήθηκαν. Κανένα μοντέλο δὲν φαίνεται νὰ ἔτυχε παγκόσμιας ἀποδοχῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ ἑπτὰ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι ἀναγνωρίσθηκαν ἀπὸ τὴ Ρώμη καὶ τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς, ἡ σχέση μεταξὺ τοῦ πρωτείου τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης καὶ τῆς ἐξουσίας μιᾶς Οἰκουμενικῆς Συνόδου παρέμεινε ἀκαθόριστη. Προκειμένου νὰ κατανοήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ πρωτεῖο ἐκφράσθηκε στὶς Οἰκουμενικὲς συνόδους, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ἡ συνάφεια κάθε συνόδου, συμπεριλαμβανομένης τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, τῶν δογματικῶν ἐρίδων καὶ τῶν πολιτισμικῶν διαφορῶν.

7.12. Ἡ ἀπουσία ἐνὸς σαφοῦς ὀρισμοῦ τῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ πρωτείου τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρχε κάποια δημιουργικὴ ἀλληλεπίδραση μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητας. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἀλληλεπίδραση αὐτὴ βοηθοῦσε συχνὰ τὶς ἐκκλησίες νὰ παραμείνουν πιστὲς στὸ Εὐαγγέλιο. Ἔτσι, οἱ Πατέρες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων –παρ' ὅλο πὺδ δὲν ἀμφισβήτησαν ποτὲ τὸ ἰδιαίτερο καθεστῶς τῆς Ρώμης καὶ τοῦ ἐπισκόπου τῆς– μόλις καὶ μετὰ βίας κατάφεραν νὰ δώσουν ἀπάντηση σὲ ἀπόψεις ποὺ περιστρεφόνταν ἐκφράζονταν στὴ Δύση καὶ ἐπιχειροῦσαν μίαν μαξιμαλιστικὴ ἐρμηνεία τοῦ πρωτείου, ἐπιδιώκοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν μίαν *a silentio* διόρθωσή τους.

8. Ἡ περίοδος τῆς ἀποξένωσης (9ος-15ος αἰῶνες)

Κοινὴ δῆλωση: Τὸ σχίσμα μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Λατινικῆς Δύσεως ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς μακρᾶς διαδικασίας ἀμοιβαίας ἀποξένωσης ποὺ ἔλαβε χώρα μεταξὺ τοῦ 9ου καὶ τοῦ 15ου αἰῶνα. Τὸ σχίσμα αὐτὸ προσδιορίσθηκε κατ' ἀρχὰς πολιτισμικά: ἐνῶ τὰ Λατινικὰ κατανοοῦνταν ἔστω καὶ μὲ δυσκολία στὴν ἐξελληνισμένη Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, δὲν ἴσχυε τὸ ἴδιο μὲ τὰ Ἑλληνικὰ στὴ Δύση. Δεύτερον, ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Πάπα καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας σὲ περιοχὲς τῆς Ἰταλίας, ἔστρεψε ἀκόμη περισσότερο τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ρώμης πρὸς τὴν καρολίγγεια αὐτοκρατορία ἐνῶ ἐνίσχυσε περαιτέρω τὴ δυσπιστία τους ἔναντι τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Τρίτον, ἀπὸ διοικητικὴ ἄποψη, ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης ἀνέλαβε ὀλοένα καὶ περισσότερες εὐθύνες, οἱ ὁποῖες ἀρχικὰ

ἔβρισκαν ἐφαρμογή σὲ ἐπαρχιακὸ ἐπίπεδο. Τέταρτον, ἀπὸ θεολογικὴ σκοπιὰ, ἡ βυζαντινὴ εἰκονοκλαστικὴ ἔριδα ἐμβάθυνε τὸ χάσμα μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης. Ἐπιπλέον, ἡ ἔριδα γύρω ἀπὸ τὸ *Filioque* κατανοήθηκε ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης Φώτιο (περίπου 810-893) ὡς αἰτία ἐκκλησιαστικῆς διαίρεσης. Ἡ καθιέρωση λατινικῶν ἱεραρχικῶν δομῶν μετὰ ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους τὸ 1099 καὶ ἡ κατάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1204 συνέβαλαν στὴ διεύρυνση τοῦ χάσματος μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητας, ἀρχικὰ μεταξὺ τῶν Λατίνων καὶ τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἀργότερα μεταξὺ καὶ ἄλλων ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, δὲν μπόρεσαν νὰ γεφυρώσουν αὐτὸ τὸ κενό. Σὲ κάθε περίπτωση, τὸ ἐκκλησιαστικὸ καθεστῶς τοῦ ἄλλου δὲν τέθηκε ὑπὸ ἀμφισβήτηση. Ἀργότερα, ἡ καταδίκη του κονσιλιαρισμοῦ στὴ Δύση ὀδήγησε πολλοὺς θεολόγους νὰ εἶναι καχύποπτοι ἀπέναντι στὴ συνοδικότητα γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα.

8.1. Ἡ ἐχθρική στάση πολλῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἀπέναντι στὶς εἰκόνες καὶ ἡ ὑπαγωγή τῶν παπικῶν ἐδαφῶν στὴ Νότια Ἰταλία καὶ τὸ Ἀνατολικὸ Ἰλλυρικὸ στὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνέβαλαν στὴν ἐπαναξιολόγηση τῆς στάσεως τῶν παπῶν ἐναντίον τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ὑπὲρ τῶν Φράγκων. Ἡ στέψη τοῦ Καρλομάγνου ὡς αὐτοκράτορα ἀπὸ τὸν Λέοντα Γ', ἀνήμερα τῶν Χριστουγέννων τοῦ ἔτους 800, προκάλεσε πολιτικὲς ἐντάσεις μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης. Στὴν πραγματικότητα, δὲν ὑπῆρχε πλέον μία καὶ μόνη αὐτοκρατορία ἀλλὰ δύο, μὲ δύο αὐτοκράτορες. Ἡ πολιτικὴ διαίρεση μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀποτέλεσε προοίμιο τῆς μεταγενέστερης ἐκκλησιαστικῆς διαίρεσης.

8.2. Μετὰ ἀπὸ τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (787), οἱ Καρολίγγειοι θεολόγοι –χωρὶς νὰ διεκδικοῦν ἀπαραίτητα τὴν ὑποστήριξη τῆς Ρώμης– ἐνεπλάκησαν σὲ μία ἀντιπαράθεση μὲ τοὺς «Ἕλληνες» σχετικὰ μὲ τὴν προσκύνηση τῶν εἰκόνων. Ἡ ἀμοιβαία παρεξήγηση ἐπιδεινώθηκε λόγω τῆς πρώτης λατινικῆς μετάφρασης τῶν *Acta synodalia*, ἡ ὁποία ἀπέτυχε νὰ διακρίνει σωστὰ μεταξὺ «λατρείας» καὶ «προσκύνησης». Στὴ συνέχεια, ἡδη ἀπὸ τὸ 807, προέκυψε ἡ πρώτη μεγάλη διαμάχη γιὰ τὸ *Filioque* μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων μοναχῶν στὴν Ἱερουσαλήμ. Ἡ διαμάχη αὐτὴ ἔφθασε στὸ ἀπόγειό της μὲ τὸν Φώτιο, ὁ ὁποῖος

έγινε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τὸ 858. Ὡστόσο, δὲν κόπηκαν ὅλες οἱ γέφυρες ἐπικοινωνίας. Γιὰ παράδειγμα, οἱ πρῶτες λατινικὲς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου καὶ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ ἔγιναν κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς Καρολίγγειας περιόδου ἀπὸ τὸν Johannes Scotus Eriugena (περ. 810-77). Ἐπιπλέον, ἡ Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 879-880 πέτυχε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν κοινωνία μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἀποκαθιστώντας τὸν Φώτιο στὸν πατριαρχικὸ θρόνο.

8.3. Ἡ κρίση τοῦ 1054, ἡ ὁποία συχνὰ καὶ ἀνακριβῶς θεωρήθηκε ὡς ἡ ὀριστικὴ ρήξη μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, σχετίζεται μὲ δύο παράγοντες: (α) τὴν κάθοδο τῶν Νορμανδῶν στὴ Νότια Ἰταλία, ἡ ὁποία κατέστρεψε τὴν πολιτικὴ συμμαχία μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως· (β) μετὰ ἀπὸ τὴν προσάρτηση τῆς Ἀρμενίας στὸ Βυζάντιο στὶς ἀρχὲς τοῦ 11ου αἰῶνα, ξέσπασε γιὰ ἄλλη μία φορὰ ἡ διαμάχη σχετικὰ μὲ τὴ χρῆση ἄζυμων στὴ Θεία Εὐχαριστία, ἡ ὁποία σύντομα ἐπρόκειτο νὰ ἐπεκταθεῖ, ἐμπλέκοντας καὶ τὴ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία χρησιμοποίησε ἐπίσης ἄζυμο ἄρτο. Μία ρωμαϊκὴ ἀντιπροσωπία μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Καρδινάλιο Οὐμπέρτο τοῦ Silva Candida ταξίδεψε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἐπιλύσει αὐτὰ τὰ δύο ἀμφιλεγόμενα ζητήματα. Ἐκεῖ ἡ ρωμαϊκὴ ἀντιπροσωπία ἀντιμετώπισε τὴν ἀποφασιστικὴ ἀντίσταση τοῦ Πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρουλάριου. Ἡ ἀδυναμία τῶν συμβαλλομένων πλευρῶν νὰ καταλήξουν σὲ συμφωνία ὀδήγησε σὲ ἀμοιβαῖα ἀναθέματα τὰ ὁποῖα, θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ἰσχύουν μόνον γιὰ συγκεκριμένα ἄτομα καὶ ὄχι γιὰ τὶς ἴδιες τὶς Ἐκκλησίες, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ρώμης συνολικά. Στὸ μεταξὺ ὁ Λέων Θ', ὁ πάπας ποὺ εἶχε ἀποστείλει τὴ ρωμαϊκὴ ἀντιπροσωπία, εἶχε ἤδη πεθάνει. Μέχρι σήμερα ἐξακολουθεῖ νὰ συζητεῖται ἐὰν ἡ ἀντιπροσωπία εἶχε τὴν ἀπαιτούμενη ἐξουσιοδότηση νὰ προχωρήσει. Ὅταν τὸ Μπάρι περιῆλθε στὴν κυριαρχία τῶν Νορμανδῶν τὸ 1071, οἱ Βυζαντινοὶ ἀπώλεσαν τὸ τελευταῖο στρατιωτικὸ προπύργιό τους στὴν Ἰταλία, ἐνῶ παράλληλα χάθηκε καὶ κάθε ἐλπίδα γιὰ στρατιωτικὴ βοήθεια ἐκ μέρους τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴ Ρώμη ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν. Οἱ προσπάθειες τοῦ Πατριάρχου Πέτρου Γ' τῆς Ἀντιοχείας (1052-56) νὰ παρέμβει στὴ διαμάχη αὐτὴ ἀποδείχθηκαν ἄκαρπες.

8.4. Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἡ λειτουργία τοῦ πρωτείου τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἄλλαξε ριζικὰ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μεσαίωνα. Ἡ πτώση τῆς

Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στη Δύση τὸ 476 δημιούργησε ἕνα κενὸ ἐξουσίας, τὸ ὁποῖο ἐν μέρει καλύφθηκε ἀπὸ τὸν Πάπα, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο ἔτσι νὰ καθιερωθεῖ ὡς τὸ μόνον σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὶς συγκρούσεις στὴ Δύση. Στὸν περὶ περιβολῆς ἀγῶνα (τέλη 11ου-ἀρχὲς 12ου αἰ.) μεταξὺ τοῦ παπικοῦ θεσμοῦ καὶ τῆς Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Πάπας πέτυχε μία τόσο ξεκάθαρη νίκη, ὥστε εἶχε σὲ μεγάλο βαθμὸ ὑφαρπάξει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν πνευματικὴ εὐημερία τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ αὐτοκράτορα. Τὸ *Dictatus papae* (1075), ἕνα ἀνεπίσημο ἔγγραφο τοῦ ὁποῖου ἡ πραγματικὴ ἱστορικὴ συνάφεια δὲν εἶναι ξεκάθαρη, ἀντικατοπτρίζει αὐτὴν τὴν ἐξέλιξη. Στὰ 27 ἀξιώματά του, ἀποδίδει στὸν Πάπα τέτοια ἐξουσία ὅση δὲν διέθετε ποτὲ πρὶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ δικαιώματος νὰ παύει τὸν αὐτοκράτορα. Ἄν καὶ ἡ Γρηγοριανὴ Μεταρρύθμιση (ποὺ πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸν Πάπα Γρηγόριο Ζ', 1073-1085) εἶχε ὡς στόχο τὸν τερματισμὸ τῆς σιμωνίας, τῆς κακοποίησης τοῦ κλήρου καὶ τῶν παρεμβάσεων τοῦ αὐτοκράτορα στὴ ζωὴ τῆς ἐκκλησίας, τὸ *Dictatus* ἀποτελεῖ ἕνα παράδειγμα τοῦ πόσο μονόπλευρες ἦσαν ὀρισμένες πτυχὲς αὐτῆς τῆς μεταρρύθμισης. Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς ἦταν ἐπόμενο νὰ ἐνοχλήσουν τοὺς Βυζαντινούς.

8.5. Οἱ σταυροφορίες ὑπῆρξαν συνέπεια τῶν δυτικῶν πολιτικῶν, πολιτισμικῶν καὶ θεολογικῶν ἐξελίξεων κατὰ τὴ διάρκεια τῶν 11ου-13ου αἰώνων, οἱ ὁποῖες περιελάμβαναν ἐπίσης καὶ τὸν νέο αὐτοπροσδιορισμὸ τῶν παπῶν τῆς Ρώμης. Ἀρχικὰ προορίζονταν νὰ προσφέρουν στρατιωτικὴ βοήθεια στοὺς Βυζαντινοὺς ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Α' (1081-1118), ἀλλὰ σύντομα μετετράπησαν σὲ ἕνα ἰσχυρὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἐξουσίας τοῦ παπικοῦ θεσμοῦ καὶ τὴν παγίωση τῆς συλλογικῆς ταυτότητας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἵδρυση τῶν σταυροφορικῶν κρατῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξη παράλληλων κανονικῶν δομῶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ διορισμοῦ Λατίνων πατριαρχῶν στὴν Ἱερουσαλὴμ, τὴν Ἀντιόχεια καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, συνέβαλαν στὴν ἐμπέδωση τῆς ἀντιπαράθεσης μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Λατίνων. Ἡ βίαιη κατάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1204 κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Δ' Σταυροφορίας ὀδήγησε σὲ μία βαθειὰ ἐχθρότητα τῶν Βυζαντινῶν ἔναντι τῆς Ρώμης. Ἡ φυγὴ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ πατριαρχῶν στὴν ἔξορία (οἱ ὁποῖοι κατοικοῦσαν στὴ Νίκαια μέχρι τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1261) καὶ ἡ κατοχὴ ἀπὸ

τοὺς Λατίνους (ὕπὸ τὸν δικό τους πατριάρχη) τῶν σημαντικώτερων ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηριῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως φάνηκε νὰ καθιστοῦν τὸ χάσμα ἀνυπέρβλητο.

8.6. Ἡ μεγάλη αὐτοπεποίθηση τῶν Ρωμαίων παπῶν ὑπῆρξε ἐπίσης ἐμφανῆς στὶς μεσαιωνικὲς συνόδους τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Οἱ πρῶτες τέσσερις σύνοδοι ποὺ ἔλαβαν χώρα στὸ Λατερανό (1123, 1139, 1179 καὶ 1215) μποροῦν νὰ ὀνομαστοῦν «παπικὲς σύνοδοι». Ἡ παπικὴ βούλα *Unam Sanctam* (1302) τοῦ Πάπα Βονιφατίου Η΄ ἐρμήνευσε ἐκ νέου τὴ θεωρία «περὶ τῶν δύο ξιφῶν», ἐπισημαίνοντας ὅτι ὁ κληρὸς χρησιμοποιοῦσε τὸ «πνευματικὸ ξίφος», ἐνῶ τὸ κράτος ἔπρεπε νὰ ἀξιοποιήσῃ τὸ «κοσμικὸ ξίφος» του γιὰ τὴν ἐκκλησία. Ἡ βούλα προκάλεσε τὴ στρατιωτικὴ ἀντίδραση τοῦ Φιλίππου Δ΄, βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας, τοῦ ὁποίου τὰ στρατεύματα ἐπιτέθηκαν στὸν Πάπα στὴν πόλη Anagni (1303). Τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, ὁ Πάπας παρενέβαινε πιὸ συχνὰ ὅταν ὑπῆρχαν προβλήματα σὲ μία τοπικὴ ἐκκλησία, χωρὶς νὰ περιμένει κἂν νὰ λάβῃ ἐκ μέρους της κάποιο σχετικὸ αἴτημα. Ἡ θέση του ὡς «*vicarius Christi*» ὑποτίθεται ὅτι τὸν τοποθέτησε ὑπεράνω τῶν ἐπισκόπων, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἀλλάξῃ τὸ καθεστῶς τῶν τελευταίων ὡς ἐπισκόπων.

8.7. Μεταξὺ τῶν παραγόντων ποὺ ὀδήγησαν στὴ διαίρεση μεταξὺ Ὁρθόδοξων καὶ Καθολικῶν δὲν θὰ πρέπει κανεὶς νὰ ὑποτιμᾷ καὶ τὸν ρόλο ποὺ ἔπαιξαν τὰ προβλήματα ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας³⁸ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δογματικὲς καὶ λειτουργικὲς διαφορὲς, ὅπως τὸ *Filioque* καὶ ἡ χρῆση ἀζύμων. Ἡ Β΄ Σύνοδος τῆς Λυῶν τοῦ 1274, ἀντικατοπτρίζοντας τοὺς φόβους τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ τοῦ Παλαιολόγου γιὰ μία καινούργια λατινικὴ κατοχὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ἀπὸ τὸ 1261, δὲν κατάφερε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς δὲν ὑπείσθηλε στὴν οὐσία τῆς συζήτησης, ἐνῶ δὲν ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία.

8.8. Ἡ Σύνοδος τῆς Κωνσταντίας (1414-18) θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀντίδραση στὴν ιδιαίτερη κατάσταση στὴν ὁποία βρέθηκε ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐκείνη τὴν περίοδο – διχασμένη μεταξὺ τριῶν εἰδῶν «ὕπακοης», ὅπου οὔτε οἱ ἅγιοι οὔτε οἱ θεολόγοι, οὔτε οἱ καθολικοὶ πρίγκιπες οὔτε οἱ πιστοὶ γνώριζαν τελικὰ ποιὸς ἦταν πραγματικὸς Πάπας. Ὁ λεγόμενος «κονσιλιαρισμός» ἀναπτύχθηκε ὡς ἀντίδραση στὸ

38. Πρβλ. § 8.1.

δυτικό σχίσμα (1378-1417). Υπήρξε μία θεολογική προσέγγιση που είχε ως στόχο να ξεπεράσει τα μεγάλα προβλήματα που δημιουργήθηκαν από την υπερβολική έμφαση στο πρωτείο του Πάπα και –ως έκ τούτου– τόνισε την ανωτερότητα των συνόδων έναντι των Παπών. Παρ' όλο που η καθαίρεση δύο αντίπαλων Παπών (του Ίωάννη ΚΓ' και του Βενεδίκτου ΙΓ') από μία σύνοδο, όπως και η παραίτηση του Πάπα Γρηγορίου ΙΒ', δεν αμφισβητήθηκαν ποτέ, ο κονσιλιαρισμός, που κατανοήθηκε ως η θεμελιώδης ανωτερότητα μιας οικουμενικής συνόδου έναντι του Πάπα, καταδικάστηκε στην πράξη. Η απόλυτη ισχύς των διατάξεων της Συνόδου της Κωνσταντίας αμφισβητείται ακόμη και σήμερα. Ο Πάπας Μαρτίνος ο Ε', που εξελέγη από τη σύνοδο αυτή το 1417, έλαβε άμέσως μέτρα έναντι του κονσιλιαρισμού το 1418, ενώ ο διάδοχός του Εϋγένιος Δ' (1431-47) ακολούθησε ακόμη πιο αυστηρή πολιτική. Παραδόξως, η παπική εξουσία ενισχύθηκε από τους Έλληνες, οι οποίοι επέλεξαν να έρθουν σε διαπραγματεύσεις με την αντι-κονσιλιαριστική ομάδα του Εϋγενίου Δ' στη Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας και όχι με τη Σύνοδο της Βασιλείας. Ο κονσιλιαρισμός καταδικάστηκε οριστικά μόλις το 1516 από την Ε' Σύνοδο του Λατερανού, η οποία αποφάσισε «ότι μόνον ο εκάστοτε Ρωμαίος Ποντίφικας, ως εκείνος που έχει εξουσία υπεράνω όλων των συνόδων, διαθέτει το πλήρες δικαίωμα και την εξουσία να συγκαλεί, να μεταφέρει και να διαλύει συνόδους»³⁹. Η συζήτηση γύρω από τον κονσιλιαρισμό αποδεικνύει ότι η έννοια και η πρακτική της συνοδικότητας υπήρχε ανέκαθεν στην Καθολική Έκκλησία, αλλά λόγω των ερίδων αυτών είχε για μεγάλο χρονικό διάστημα πέσει σε ανυποληψία.

8.9. Στη Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-39), Έλληνες και Λατίνοι συναντήθηκαν ως ισότιμοι συνομιλητές, αναγνωρίζοντας με τον τρόπο αυτόν ή μία πλευρά την άλλη ως εκκλησίες, χωρίς να τίθεται ζήτημα αμφισβήτησης. Στο πλαίσιο αυτό συμφωνήθηκε η ένωση μεταξύ των δύο εκκλησιών τον Ιούλιο του 1439. Κατά τη διάρκεια της ίδιας συνόδου επιτεύχθηκαν επίσης πρόσκαιρες ενώσεις με μεγάλες ανατολικές εκκλησίες, όπως των Αρμενίων και των Κοπτών. Η δημοσίευση του Ένωτικού Όρου στις 12 Δεκεμβρίου 1452 στην Αγία Σοφία οδήγησε στη βαθύτερη διαίρεση μεταξύ των Βυζαντινών, αυξάνοντας την αντιπάθεια

39. N. Tanner (έπιμ.), *Decrees of the Ecumenical Councils I*, Washington DC 1990, σ. 642.

τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στοὺς Λατίνους. Οἱ Ἕλληνες περίμεναν ὄχι μόνο νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἔνωση μὲ τὴ Ρώμη, ἀλλὰ καὶ νὰ λάβουν στρατιωτικὴ βοήθεια ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν. Ὁ μέγας στρατὸς ποὺ ὑποσχέθηκε ὁ Πάπας γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση αὐτῆς τῆς πρόκλησης ἠττήθηκε ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς στὴ Βάρνα τῆς Μαύρης Θάλασσας τὸ 1444. Λίγο ἀργότερα, στὶς 29 Μαΐου 1453, ἡ Κωνσταντινούπολη ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Ὀθωμανῶν. Τὸ 1484, τριάντα χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ οἱ τέσσερις πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς ἀποκήρυξαν ἐπίσημα τὴν ἔνωση. Ἔτσι, ἡ σύνοδος ἀπέτυχε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἀξιοποιήθηκε ὡς μοντέλο γιὰ μεταγενέστερες περιπτώσεις μερικῆς ἔνωσης μὲ τὴ Ρώμη⁴⁰, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀντιμετωπισθεῖ μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη ἄρνηση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ὀρθοδόξων.

9. Ἡ περίοδος τοῦ ὁμολογιακοῦ πνεύματος (16ος-18ος αἰῶνες)

Κοινὴ δήλωση: Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τῶν Ἐνωτικῶν Συνόδων τῆς Λυών (Β', 1274) καὶ τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας (1438/39) καὶ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως στοὺς Ὀθωμανοὺς (1453), παρατηρήθηκε καὶ στὶς δύο πλευρὲς μία σταδιακὴ σκλήρυνση τῶν θέσεων, ἡ ὁποία ἐπιδεινώθηκε ἀκόμη περισσότερο λόγω τῆς Μεταρρύθμισης. Οἱ διαφορὲς μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Καθολικῶν καὶ αὐτῶν καὶ μὲ τοὺς Προτεστάντες ὁδήγησαν στὴ διαμόρφωση ὁμολογιακῶν ταυτοτήτων, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονταν ἀπὸ τὴ μεταξὺ τους ἀντίθεση. Στὰ «συμβολικὰ βιβλία» ποὺ συντάχθηκαν αὐτὴν τὴν περίοδο, ἀκολουθώντας τὸ πρότυπο τῶν προτεσταντικῶν ὁμολογιῶν, οἱ Ὀρθόδοξοι θεολόγοι υἰοθέτησαν καθολικὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν Προτεσταντῶν καὶ προτεσταντικὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν Καθολικῶν. Ἐπιπλέον, τὸ «συνοδικὸ μοντέλο» ποὺ εἰσήχθη στὴ Ρωσία ἀπὸ τὸν Μέγα Πέτρο βασίστηκε σὲ μοντέλα Προτεσταντῶν. Στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ μετα-Τριδεντικὴ θεολογία υἰοθέτησε μία ἀποκλειστικὴ ἔννοια περὶ σωτηρίας, ἡ ὁποία ἐνίσχυσε τὶς ἱεραποστολικὲς προσπάθειες μεταξὺ ἄλλων χριστιανῶν. Σὲ ὀρισμένες περιοχὲς ὑπογράφηκαν ἐπιμέρους διμερεῖς ἐνώσεις μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Ρώμης (λ.χ. Βρέστη, Οὐζχορόντ κ.ά.). Ὡστόσο, μὴς κατὰ τὸν 18ο

40. Πρβλ. § 9.10.

αἰῶνα ἢ μυστηριακὴ κοινωνία, ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἰσχύει στὴν πράξη σὲ ὀρισμένες περιοχές, σταμάτησε ὀριστικά. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἐπιβεβαίωσε τὴ *de facto* διακοπὴ σχέσεων ποὺ ὑπῆρχε ἤδη γιὰ αἰῶνες.

9.1. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Μεταρρύθμισης, οἱ Λουθηρανοὶ ζήτησαν ὑποστήριξη ἀπὸ τοὺς Ὀρθόδοξους, ὅπως ἐπρόκειτο νὰ κάνουν λίγο ἀργότερα καὶ ὀρισμένοι Ἀγγλικανοί. Παρ' ὄλο ποὺ οἱ Ὀρθόδοξοι ἀπέρριψαν αὐτὲς τὶς προσκλήσεις, ἄρχισαν παράλληλα νὰ παράγουν «συμβολικὰ βιβλία», τὰ ὁποῖα ἀντλοῦν ὄχι μόνον ἀπὸ παραδοσιακὲς ὀρθόδοξες πηγές, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἀπὸ προτεσταντικὲς καὶ καθολικὲς. Τὸν 20ὸ αἰῶνα, ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ (1893-1979) ἐπέκρινε ἔντονα αὐτὲς τὶς ἐξελίξεις ὡς «ψευδομόρφωση»⁴¹ – μίᾳ διατύπωση ἢ ὁποῖα ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο συζήτησης μεταξὺ ἱστορικῶν καὶ θεολόγων.

9.2. Στὸν ἀπόηχο τῆς Μεταρρύθμισης, ἡ ὁποῖα ἀκολούθησε διαφορετικὸ δρόμο σὲ διάφορες εὐρωπαϊκὲς χῶρες, τόσο οἱ Καθολικοὶ ὅσο καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι υἰοθέτησαν ὄλο καὶ περισσότερο ὁμολογιακὰ μοντέλα αὐτο-κατανόησης. Παρὰ τὴν προβληματικὴ αὐτὴ ὑποβίβαση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ταυτότητας σὲ ὁμολογιακοὺς τύπους, ἡ περίοδος αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ δημιουργικὲς ἐξελίξεις στοὺς κόλπους τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν, εἰδικὰ στὸ πεδίο τῆς πνευματικότητας, καθὼς καὶ στὴν ἀμοιβαία ἐπιρροή μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Ἰγνάτιος Λογιόλα (1491-1556) ἐπέδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πνευματικότητα τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, ἐνῶ οἱ Βολλανδιστὲς μοναχοὶ μελέτησαν βαθιὰ τοὺς Πατέρες καὶ τοὺς ἀγίους τῆς Ἀνατολῆς. Δομινικανοὶ μοναχοί, ὅπως ὁ Ζὰκ Γκόαρ (1601-53) καὶ ὁ Μισέλ Λὲ Κουιέν (1661-1733), συνέβαλαν σημαντικὰ στὴν προώθηση τῆς μελέτης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ, ὁ Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης (1749-1809) ἐπιμελήθηκε κλασικὰ κείμενα, ὅπως ὁ *Πνευματικὸς Πόλεμος*⁴² τοῦ Λορέντζο Σκούπολι (περ. 1530-

41. Πρὸβλ. G. Florovsky, "Western Influences in Russian theology", στό: *Collected Works of Georges Florovsky*, Vol. 4: *Aspects of Church History*, Belmont MA 1975, σσ. 157-182, ἐδῶ 179. Σὲ ἑλληνικὴ μετάφρ., «Δυτικὲς Ἐπιδράσεις στὴ ρωσικὴ θεολογία», στό: *Θέματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶς, 2003, σ. 197.

42. Γνωστὸ ἐπίσης καὶ ὡς: *Ὁ Ἀόρατος Πόλεμος*: πρὸβλ. *Unseen Warfare. The Spiritual Combat and Path of Paradise of Lorenzo Scupoli*, edited by Nicodemus of the Holy Mountain

1610). Καί ἡ Φιλοκαλία, τὴν ὁποία συνέταξε ὁ Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης μαζί με τὸν Μακάριο Κορίνθου (1731-1805) καί ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορά στὴ Βενετία (1782), ἔμελλε νὰ ἀσκήσει μεγάλη ἐπίδραση τόσο στὴν Ἀνατολὴ ὅσο καί τὴ Δύση.

9.3. Οἱ συνθῆκες στὶς ὁποῖες βρέθηκαν Καθολικοὶ καί Ὁρθόδοξοι ὁδήγησαν στὴν ἀνάπτυξη συστημάτων τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, ὅπως οἱ ἀκαδημίες τῶν Ἰησουϊτῶν σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη καί ἡ ἀκαδημία τοῦ Πέτρου Μογίλα στὸ Κίεβο. Ἐνῶ ἡ θεολογία τὴν περίοδο αὐτὴ ὑπῆρξε σὲ μεγάλο βαθμὸ πολεμικὴ, θεολόγοι τοῦ ἀναστήματος τοῦ Ὁρθοδόξου Μαξίμου Μαργουνίου (1549-1602) καί τοῦ Καθολικοῦ Λέοντος Ἀλλατίου (περίπου 1586-1669) ἐξέφρασαν ἀνοιχτὰ τὴ σημαντικὴ σύγκλιση τῶν ἐκκλησιῶν τους⁴³.

9.4. Οἱ Ὁρθόδοξοι ἀντιρρητικοὶ συνήθως χρησιμοποιοῦσαν καθολικὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν Προτεσταντῶν, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς εὐχαριστιακῆς ἔριδας, καί προτεσταντικὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν Καθολικῶν, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Παρόμοια, οἱ Καθολικοὶ χρησιμοποίησαν ὀρθόδοξα ἐπιχειρήματα ἐναντίον Προτεσταντῶν. Γιὰ παράδειγμα, ἡ σχετικὴ μετὰ τὴν πραγματικὴ παρουσία τοῦ Χριστοῦ στὴν Εὐχαριστία διατύπωση τοῦ Νικολάου Καβάσιλα (περίπου 1321-1392) ἀξιοποιήθηκε ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ Τριδέντου⁴⁴.

9.5. Μολοντί ἡ αὐθεντία τοῦ παπικοῦ θεσμοῦ ἀμφισβητήθηκε ἔντονα ἀπὸ τοὺς Μεταρρυθμιστές, ἡ Σύνοδος τοῦ Τριδέντου (1545-63) δὲν ἀσχολήθηκε ἄμεσα μετὰ τὸ παπικὸ πρωτεῖο, ἀφήνοντας ἔτσι ἀνοιχτὸ τὸ ζήτημα τῆς ἐξουσίας τοῦ Πάπα νὰ ὀρίζει τὸ δόγμα. Στὴν πράξη ὡστόσο, οἱ μεταρρυθμίσεις στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, ποὺ ξεκίνησαν μετὰ τὴ Σύνοδο τοῦ Τριδέντου καί ἐφαρμόσθηκαν ἀπὸ τοὺς πάπες, ὁδήγησαν σὲ ἕναν συγκεντρωτισμὸ τῆς δογματικῆς ἐξουσίας στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία καί σὲ ἕναν ἰσχυρότερο ρόλο γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ Ἔδρα. Ἐκτοτε, ἡ ἀφοσίωση

---

and revised by Theophan the Recluse, Crestwood NY 1978 (Ἑλληνικὴ ἔκδοση: Συνοδεία Σπυρίδωνος Ἱερομονάχου, Νέα Σκῆτη Ἁγίου Ὁρους 2014).

43. Πρὸς τὸ σχόλιο τοῦ Μαργουνίου στὸ *De trinitate* (1588) τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἐπιμ. G. Fedalto, Brescia 1963· Leo Allatius, *De ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione*, Cologne 1648.

44. Πρὸς S. Ehses (ἐπιμ.), *Concilium tridentinum VIII/5: Acta*, Freiburg i. Br. 1919, 912, 39-913, 1. Ἡ σύνοδος τοῦ Τριδέντου ἀναφέρεται στὸν Νικόλαο Καβάσιλα στὸ πλαίσιο τοῦ δόγματος τῆς θυσίας στὴν Εὐχαριστία.

στον παπισμό εξελίχθηκε σὲ ἓνα διακριτικὸ γνῶρισμα τῆς καθολικῆς ταυτότητας.

9.6. Τὸν 16ο αἰῶνα, τὸ τμήμα τῆς Νότιας Ἰταλίας, ποὺ εἶναι γνωστὸ ὡς Μεγάλῃ Ἑλλάδα, φιλοξένησε δεκάδες χιλιάδες Βυζαντινῶν χριστιανῶν. Μετὰ ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Φλωρεντίας, ἡ κοινότητα αὐτῆ, ἡ ὁποία περιελάμβανε ἄρτι ἀφιχθέντες πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἀλβανία, συνέχισε νὰ ἀποτελεῖ αὐτόνομη ἐκκλησία σὲ πλήρη κοινωνία μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Ἐχασε τὸ αὐτόνομο καθεστῶς της λόγω τῶν μετα-Τριδεντινῶν κανονικῶν μεταρρυθμίσεων, οἱ ὁποῖες κατέληξαν στὸ διάταγμα *Per verbum Instructio* τοῦ 1596. Μὲ βάση τὸ διάταγμα αὐτό, ἡ κοινότητα ὑποτάχθηκε στὴ δικαιοδοσία τοῦ τοπικοῦ Λατίνου ἐπισκόπου. Ἄν καὶ στερήθηκε τὸν ἐπίσκοπό της, ἡ κοινότητα διατήρησε ὡστόσο τὴ λειτουργία καὶ τοὺς ἱερεῖς της. Ἀλλὰ χωρὶς τοὺς δεσμούς της μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν ἀπώλεια τῆς αὐτονομίας της, ἐπρόκειτο τελικὰ νὰ περιορισθεῖ στὴ χρῆση ἑνὸς τυπικοῦ, τὸ ὁποῖο γινόταν ἀνεκτὸ στοὺς κόλπους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας (*ecclesia ritualis*). Ἐπίσης τῆς δόθηκε ἓνας τιτουλᾶριος ἐπίσκοπος, γνωστὸς ὡς *ordinant*, ὁ ὁποῖος ἐγκαταβιοῦσε στὴ Ρώμη καὶ τοῦ ὁποῖου ἀποκλειστικὴ ἀποστολὴ ἦταν νὰ χειροτονεῖ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς διακόνους τῆς κοινότητος αὐτῆς, σύμφωνα μὲ τὸ βυζαντινὸ τυπικόν. Ἡ ἐξέλιξη αὐτῆ ἔμελλε νὰ προσφέρει ἓνα πρότυπο οὐνίας (βλ. § 9.10).

9.7. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔχασε σταδιακὰ τὴν ἐπιρροή της ὡς πολιτικὴ δύναμη ἐπηρέασε καὶ τὴ διαδικασία αὐτῆ. Ἡ ἄρνησή της νὰ ἔλθει σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς Προτεστάντες ἀπομόνωσε τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Ρώμης στὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ Τριακονταετοῦς Πολέμου (1618-48), ἔτσι ὥστε ἀκόμη καὶ καθολικὰ κράτη νὰ φθάνουν νὰ βάζουν συχνὰ τὰ δικά τους συμφέροντα πρὶν ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῆς ἐκκλησίας. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία γινόταν ὀλοένα καὶ περισσότερο ἐσωστρεφῆς, ἀναπτύσσοντας νέες μορφές εὐσέβειας, ὅπως ὀρισμένες ἐκφράσεις τῆς μαριολογικῆς λατρείας. Ἐνῶ τεράστιες περιοχὲς στὴν Εὐρώπη ποὺ ἀνήκαν στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία χάνονταν λόγω τῆς Μεταρρύθμισης, οἱ ἡγέτες τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατάφεραν τελικὰ νὰ ἀντιδράσουν ἔγκαιρα, τονίζοντας τὴν ἀνάγκη εὐαγγελισμοῦ τῶν προσφάτως ἀνακαλυφθέντων ἠπείρων.

9.8. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα στὴ Ρωσία, ὁ Μέγας Πέτρος προσπάθησε νὰ ἐκσυγχρονίσει τὴ χώρα ἀκολουθώντας εὐρωπαϊκὰ

μοντέλα, μία διαδικασία ή όποια έπηρέασε τήν έκκλησία με πολλούς τρόπους. Είσηγαγε τό «συνοδικό» σύστημα στήν έκκλησιαστική διοίκηση, έπιδιώκοντας έπίσης νά βελτιώσει τό εκπαιδευτικό επίπεδο του κλήρου. Αυτό άφ' ένός όδήγησε στόν συγκεντρωτισμό τής διοίκησης τής έκκλησίας σέ συνοδικές δομές (διαμορφωμένες σύμφωνα με τά προτεσταντικά μοντέλα και όχι εκείνα τής άρχαίας Έκκλησίας), όπου τά συμφέροντα του κράτους έπαιζαν καθοριστικό ρόλο· άφ' έτέρου – έπίσης σύμφωνα με τά μοντέλα τής δυτικής έκκλησίας– ή θεολογική εκπαίδευση βελτιώθηκε, θέτοντας τά θεμέλια για τά έπιτεύγματα τής ρωσικής θεολογίας τόν 19ο αιώνα.

9.9. Στήν Όθωμανική Αύτοκρατορία, ή δομή τών Ρούμ-Μιλλέτ όδήγησε τήν Όρθόδοξη Έκκλησία στόν συγκεντρωτισμό. Η Όθωμανική έποχή συνέβαλε έπομένως στήν ένίσχυση του ρόλου του Οίκουμενικού Πατριαρχείου εις βάρος τών άλλων Όρθοδόξων Πατριαρχείων, τά όποια σύμφωνα με τήν όθωμανική πρακτική ύποτάχθηκαν τελικά στόν Οίκουμενικό Πατριάρχη. Η εξέλιξη αυτή έπρόκειτο νά έχει ευρείας έκτασης συνέπειες για τήν εκκλησία τόν 19ο αιώνα, όταν τά έθνικά κινήματα έντός τής Όθωμανικής Αύτοκρατορίας και ειδικά στα Βαλκάνια έγιναν ισχυρότερα. Όσοι άπό τούς Όρθοδόξους δέν ήσαν Έλληνες έπαυσαν πλέον νά θεωρούν τόν Πατριάρχη τής Κωνσταντινουπόλεως εκπρόσωπό τους, ειδικά μάλιστα σέ ό,τι άφορούσε στις πολιτικές προσπάθειές τους για τήν έπίτευξη τής έθνικής χειραφέτησης.

9.10. Καθ' όλη τή διάρκεια αυτής τής περιόδου, όλες οι προσπάθειες άποκατάστασης τής ένότητας με τή Ρώμη στις χώρες τής Άνατολικής Ευρώπης όδήγησαν μόνο σέ έπιμέρους ένώσεις, οι όποιες και διαίρεσαν τις τοπικές κοινότητες σέ Καθολικούς και Όρθοδόξους. Οι πρώτοι, οι όποιοι προσπάθησαν νά άποκαταστήσουν τήν κοινωνία με τή Ρώμη, ήταν οι Όρθόδοξοι στήν Πολωνική-Λιθουανική Κοινοπολιτεία, οι όποιοι ύποκινούνταν άπό τήν έπιθυμία νά άποκτήσουν ισότητα με τούς Πολωνούς ευγενείς. Τό 1595 έστειλαν δύο έπισκόπους στή Ρώμη για διαπραγματεύσεις, αλλά, παρ' όλο πού υπέγραψαν συμφωνία με τή Ρώμη, αυτή δέν έγινε άποδεκτή άπό όλους τούς έπισκόπους στή Σύνοδο τής Βρέστης (1596), έπειδή περίμεναν ότι θα τούς άντιμετωπίσουν με βάση τή σύνοδο τής Φλωρεντίας και όχι εκείνη του Τριδέντου. Στή συνέχεια ήρθαν οι Ούσκόκι, Όρθόδοξοι πού διέφυγαν άπό τήν όθωμανική κυριαρχία στή Σερβία. Τό 1611 ίδρυσαν μία μικρή Καθολική

Ἀνατολική Ἐκκλησία στὴ Μαῖα τῆς Κροατίας, διατηρώντας τὸ τυπικὸ τους καὶ παραμένοντας σὲ κοινωνία μὲ τὸ Ὁρθόδοξο Πατριαρχεῖο τοῦ Πεκίου (Σερβία) καὶ τὸν Πάπα. Τὸ 1646, στὸ ἴδιο πνεῦμα τῆς Ἑνωσης τῆς Βρέστης, ἡ ἐπαρχία τοῦ Mukachevo (σημερινὴ Ὑπερ-καρπάθια Οὐκρανία), ἡ ὁποία στὴ συνέχεια διασπάσθηκε μεταξὺ Οὐγγαρίας καὶ Τρανσυλβανίας, ἐντάχθηκε μὲ τὴ Σύνοδο τοῦ Οὐζχορόντ στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία. Τὸ 1700 ἓνα μέρος τῶν πιστῶν τῆς Τρανσυλβανίας, ποὺ μιλοῦσε ρουμανικά (ἀπὸ τὸ 1918 τμῆμα τῆς Ρουμανίας), προσχώρησε στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία ὡς ἀντίδραση στὴν αὐξανόμενη πίεση τῶν καλβινιστῶν πριγκίπων, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸν Ἰησοῦτικὸ προσηλυτισμὸ. Δεδομένης τῆς ἀποκλειστικῆς ἐκκλησιολογίας ποὺ κυριαρχοῦσε μετὰ ἀπὸ τὴ σύνοδο τοῦ Τριδέντου ὡς ἀντίδραση στὴν Προτεσταντικὴ Μεταρρύθμιση, τόσο οἱ Καθολικοὶ ὅσο καὶ οἱ Ὁρθόδοξοι ἀμφισβήτησαν κατὰ πόσο μία κοινότητα ποὺ βρίσκεται σὲ σχίσμα θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσῃ ὡς ὄργανο σωτηρίας.

9.11. Σὲ ἄλλα μέρη τοῦ ἀνατολικοῦ Ὁρθόδοξου κόσμου, π.χ. στὴν περιοχὴ τῆς Μεσογείου, Ὁρθόδοξοι καὶ Καθολικοὶ εἶχαν, παρὰ τὶς ἀναμφισβήτητες ἐντάσεις, περιόδους σχετικῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης. Μόνο τὸν Ἰούλιο τοῦ 1729, ἡ *Propaganda fide*, τὸ ρωμαϊκὸ συμβούλιο γιὰ τοὺς ἱεραποστόλους, ἀποφάσισε τὴν ἀπαγόρευση ὁποιασδήποτε διακοινωνίας μὲ τοὺς χριστιανοὺς ποὺ δὲν βρίσκονταν σὲ κοινωνία μὲ τὴ Ρώμη⁴⁵. Τὸ διάταγμα αὐτὸ εἶναι σημαντικό, ἐπειδὴ δείχνει ὅτι μέχρι ἐκεῖνη τὴ στιγμή κάποια μορφή λειτουργικῆς καὶ μυστηριακῆς κοινωνίας μεταξὺ Ὁρθόδοξων καὶ Καθολικῶν ὑπῆρχε ἀκόμη (διαφορετικὰ δὲν θὰ ἦταν ἀπαραίτητο νὰ ἐκδοθεῖ σχετικὴ ἀπαγόρευση). Ἡ ἀπάντηση τῆς ὀρθόδοξης πλευρᾶς στὸ ρωμαϊκὸ διάταγμα δημοσιεύθηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1755, ὅταν οἱ πατριάρχες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ δήλωσαν ὅτι ὅλα τὰ μυστήρια ἐκτὸς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας θεωροῦνταν ἄκυρα καὶ ὅτι οἱ μὴ Ὁρθόδοξοι ποὺ θὰ μεταστρέφονταν στὴν Ὁρθοδοξία θὰ γίνονταν δεκτοὶ μόνο μὲ ἀναβαπτισμό⁴⁶. Ἡ Ρωσικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ὥστόσο ἐξακολούθησε νὰ ὑποδέχεται προσήλυτους ἀπὸ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία μὲ ἀπλὴ ὁμολογία.

45. Πρβλ. Mansi 46, 99-104.

46. Πρβλ. Mansi 38, 619.

10. Η περίοδος της εκκλησιολογικής έσωστρέφειας (19ος αιώνας)
Κοινή δήλωση: Τόν 19ο αιώνα, ή Καθολική Έκκλησία στη Δυτική Εύρώπη ήλθε αντιμετώπη με τρεις προκλήσεις: μία εκκλησιολογική και ειδικά τόν Γαλλικανισμό, μία πολιτική λόγω της αύξησης του κρατικού έλέγχου της εκκλησίας και μία στο επίπεδο της διανόησης, άπόρροια τών σύγχρονων επιστημονικών εξελίξεων. Μία αντίδραση σέ αυτές τις προκλήσεις ήταν τó κίνημα του Ούλτραμοντανισμού, τó όποιο τόνιζε ύπερβολικά τή σημασία του παπικού πρωτείου, όπως έκφραζόταν στις άποφάσεις της Α΄ Βατικανής Συνόδου. Όστόσο μία ίκανοποιητική κατανόηση τών άποφάσεων της συνόδου θά πρέπει νά στηρίζεται σέ μία προσεκτική ανάγνωση τών πρακτικών της και όχι σέ μία μαξιμαλιστική έρμηνεία της. Τόν 19ο αιώνα ή έμφαση στην έννοια του έθνους στο πεδίο της πολιτικής όδήγησε όρισμένους Όρθοδόξους λαούς νά ύπογραμμίσουν τήν έθνοτική άρχή είς βάρος της έδαφικής, ευνώνοντας με τόν τρόπο αυτόν τή δημιουργία έθνικών εκκλησιών. Μία σύνοδος τών Όρθοδόξων Πατριαρχών της Άνατολής στην Κωνσταντινούπολη τó 1872 άντέδρασε, καταδικάζοντας τόν έθνοφυλετισμό. Παρ' όλα αυτά, ή έθνική εκκλησιαστική άρχή έξακολουθεί νά έπηρεάζει άρνητικά τή μαρτυρία της Όρθόδοξης Έκκλησίας για τήν ένότητα μέχρι σήμερα.

10.1. Στόν Γαλλικανισμό (ό όρος προέρχεται άπό τή Γαλατία, πού σημαίνει τή Γαλλία), μία έννοια πού χρονολογείται άπό τόν 17ο αιώνα, ή ιδέα του κονσιλιαρισμού, πού έπεδίωκε τήν ύποταγή του Πάπα στη σύνοδο, αναβίωσε, λαμβάνοντας νέα μορφή κατά τόν 19ο αιώνα, δίνοντας τώρα έμφαση στην άυτονομία τών έθνικών εκκλησιών. Οί ιδέες του Γαλλικανισμού, ιδιαίτέρως διαδεδομένες στη Γαλλία, έλαβαν μία παρόμοια μορφή στη Γερμανία με τόν Φεβρωνιανισμό (πήρε τó όνομά του άπό τόν Φεβρώνιο, ψευδώνυμο του βοηθού επισκόπου του Τρίερ Johann Nikolaus von Hontheim, 1701-1790). Στο πλαίσιο αυτό της συζήτησης σχετικά με τόν κονσιλιαρισμό στα τέλη του Μεσαίωνα, τόσο ό Γαλλικανισμός όσο και ό Φεβρωνιανισμός καταδικάσθηκαν άπό τούς πάπες της έποχής.

10.2. Στην πολιτική σφαιρα, ή Καθολική Έκκλησία βρέθηκε αντιμετώπη με θεμελιώδεις άλλαγές σέ ό,τι άφορα τή σχέση μεταξύ κράτους και εκκλησίας, όπως τήν έργαλειοποίηση της εκκλησίας άπό τó κράτος

στή Γαλλία και την αυτοκρατορία των Άψβούργων (ως συνέπεια του «Ίωσηφινισμού», που έλαβε το όνομά του από τον αυτοκράτορα Ίωσηφ Β', ο οποίος κυβέρνησε το 1780-1790) και την απειλή απώλειας των παπικών κρατών. Επιπλέον, ή εκκλησία ήλθε αντιμέτωπη με την πρόκληση της αυξανόμενης έπιρροής του φιλελευθερισμού, ο οποίος συνδέθηκε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες με ένα ισχυρό αντικληρικαλικό πνεύμα και κυβερνήσεων που χαρακτηρίζονταν από μία κοσμική προσέγγιση.

10.3. Η διανοητική πρόκληση συνίστατο στην ανάπτυξη των σύγχρονων φυσικών επιστημών, στην κριτική της θρησκείας, στη φιλοσοφία και τις τέχνες και στην εφαρμογή της ιστορικο-κριτικής μεθόδου στη μελέτη της Αγίας Γραφής. Η επιστημονική πρόοδος, που σημειώθηκε στην αρχαιολογία, τη γεωλογία, την ιστορία κ.λπ., ήγειρε έρωτήματα σχετικά με τις παραδοσιακές διατυπώσεις της πίστewς. Ύπηρχε επείγουσα ανάγκη να βρεθεί ένας τρόπος προκειμένου να εκφρασθεί ή πίστη με τον πλέον προσήκοντα τρόπο στις νέες συνθήκες. Η πρόκληση αυτή οδήγησε σε μία επανεξέταση της σχέσης μεταξύ πίστewς και λογικής.

10.4. Άπέναντι σε αυτές τις προκλήσεις, ένα κίνημα που ονομάζεται Ουλτραμοντανισμός έμφανίσθηκε στις χώρες βόρεια των Άλπεων, υπερτονίζοντας το παπικό πρωτείο. Οί ύποστηρικτές αυτού του κινήματος είχαν πεισθεί ότι ή ήγεσία του Πάπα, ο οποίος βασίλευε στη Ρώμη «πέρα από τα βουνά» (*ultramontane*), ήταν απαραίτητη. Ωστόσο, ο Ουλτραμοντανισμός δέν υπήρξε μόνον ένα κίνημα αντίδρασης, αλλά θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί κι ένα είδος προσαρμογής από την πλευρά της εκκλησίας στους περιορισμούς της σύγχρονης κοινωνίας. Με τή στροφή προς τή Ρώμη, ή εκκλησία προσπαθοῦσε να απαντήσει στη Γαλλική Έπανάσταση και τις συνέπειές της: τήν έξαφάνιση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τήν επανασχεδίαση του χάρτη των γαλλικών έπισκοπών και τήν απομάκρυνση όλων των έπισκόπων από αυτές. Ωστόσο, οί συνέπειες αυτές οδήγησαν κατά παράδοξο τρόπο σε μία τεράστια ένισχυση της δύναμης του παπικού θεσμού.

10.5. Το κίνημα του Ουλτραμοντανισμού, αξιοποιώντας νέες μορφές επικοινωνίας που κατέστησαν δυνατή τήν άμεση και εύρεια ένήμερωση των πιστών για τις παπικές δηλώσεις, μπόρεσε να ένισχύσει τους συναισθηματικούς δεσμούς πολλών πιστών με τον έπίσκοπο της Ρώμης. Ύπό τους Γρηγόριο ΙΣΤ' (1831-46) και Πίο Θ' (1846-78) ο

παπικὸς θεσμὸς ἔγινε ὁ ἴδιος ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς συντελεστὲς τοῦ κινήματος τοῦ Οὐλτραμοντανισμοῦ. Ἐπιπρόσθετα, ὁ κεντρικὸς ρόλος τῆς Ρώμης ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἱεραποστολικὴ ἐπέκταση τῆς περιόδου ἐκείνης, ἡ ὁποία συνέβαλε στὴ σχετικοποίηση τῆς σημασίας τῶν ἐθνικῶν συνόρων. Ὁ Πάπας κατέστη σταδιακὰ τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολο τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὸ ὁποῖο πολλοὶ Καθολικοὶ ἀνὰ τὸν κόσμο θὰ ταυτίζονταν.

10.6. Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ κινήματος τοῦ Οὐλτραμοντανισμοῦ ἀποτυπώθηκαν στὶς ἀποφάσεις τῆς Α' Βατικανῆς Συνόδου. Οἱ δογματικοὶ ὅροι τῆς Α' Βατικανῆς μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν ὀρθὰ μόνον ὅταν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν τὸ ἱστορικὸ τους πλαίσιο, τὸ ὁποῖο ἐπέδρασε σημαντικὰ στὸ κείμενο. Ἡ διατύπωση τῶν δογμάτων σχετικὰ μὲ τὴν παγκόσμια δικαιοδοσία καὶ τὸ ἀλάθητο μπορεῖ εὐλόγα νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπάντηση στὶς προκλήσεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, συνεχίζοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τὴν τάση συγκεντρωτισμοῦ τῶν προηγούμενων αἰώνων καὶ τὸν ἀγῶνα ἐνάντια στὸν ἐσωτερικὸ ὀρθολογισμὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τὶς ἐπιθέσεις ἀπιστίας ποὺ ἐξαπλώνονταν σὲ ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη. Λόγω τῶν ἀλλαγῶν στὶς ἐκκλησιαστικὲς δομὲς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα, ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία στὴν Α' Βατικανὴ Σύνοδο ἐνίσχυσε τὴν ἐξουσία τοῦ Πάπα, προκειμένου νὰ διατηρήσει τὴν ἐνότητά της σὲ δύσκολες στιγμὲς.

10.7. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν κυρίαρχη κατανόηση τῆς Α' Βατικανῆς καὶ σύμφωνα μὲ μία προσεκτικὴ ἀνάγνωση τῶν πρακτικῶν τῆς Συνόδου, τὸ δόγμα τοῦ παγκοσμίου πρωτείου τῆς δικαιοδοσίας δὲν καθιστᾷ τὸν Πάπα ἓναν ἀπόλυτο μονάρχη, καθὼς ἐξακολουθεῖ νὰ δεσμεύεται ἀπὸ τὴ θεία ἀποκάλυψη καὶ τὸν φυσικὸ νόμο, ἐνῶ ὀφείλει νὰ σέβεται τὰ δικαιώματα τῶν ἐπισκόπων καὶ τὶς ἀποφάσεις τῶν συνόδων. Στὴν πραγματικότητα, ἡ Α' Βατικανὴ δὲν δογματίσε ὅτι «ὁ Πάπας εἶναι ἀλάθητος». Ἀντίθετα, σὲ ἓναν πολὺ πιὸ ἀναλυτικὸ ὀρισμὸ, ἡ Σύνοδος διευκρίνισε ὑπὸ ποιῆς συνθῆκες δύναται ὁ πάπας νὰ ἐκφράσει τὴ διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας μὲ ἀλάθητο τρόπο. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τῆς συνόδου, ἡ δήλωση ὅτι οἱ παπικὲς ἀποφάσεις εἶναι ἀμετάκλητες «ὡς τέτοιες καὶ ὄχι λόγω τῆς συγκατάθεσης τῆς ἐκκλησίας» (*ex sese, non autem ex consensu ecclesiae*) δὲν σημαίνει ὅτι ὁ πάπας μπορεῖ νὰ καθορίσει ἓνα δόγμα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Πάπας δὲν ἐκφράζει μία νέα διδασκαλία, παρὰ μόνον διατυπώνει μὲ

μεγαλύτερη σαφήνεια μία διδασκαλία που υπάρχει ήδη στην πίστη της εκκλησίας (*depositum fidei*).

10.8. Για την κατάλληλη έρμηνεία των αποφάσεων της Α΄ Βατικανής, είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε την ιστορία του εκάστοτε κειμένου (*Textgeschichte*), και ιδίως το υπόβαθρο που καθόρισε την επιλογή των συγκεκριμένων όρων που χρησιμοποιήθηκαν. Από την άποψη αυτή, είναι μεθοδολογικά απαραίτητο να προσφύγει κάποιος στις εξηγήσεις που προηγήθηκαν της ψηφοφορίας επί των κειμένων αυτών. Μόνο με τον τρόπο αυτόν είναι δυνατόν να κατανοήσουμε το ακριβές νόημα των διατυπώσεων, στο οποίο αποσκοπούσαν οι πατέρες της συνόδου. Επιπλέον, η ιστορία της πρόσληψης, ή επακόλουθη δηλαδή έρμηνεία των αποφάσεων από το *magisterium* της Καθολικής Έκκλησίας, έχει ιδιαίτερη σημασία για την όρθη κατανόηση της διδασκαλίας της συνόδου. Στο πλαίσιο αυτό της ιστορίας της πρόσληψης, ή «Απόκριση των Γερμανών επισκόπων στις Έγκύκλιες Έπιστολές του Μπίσμαρκ του 1875»⁴⁷ είναι ζωτικής σημασίας, διότι έγινε δεκτή από τον Πάπα Πίο Θ΄, τον Πάπα που συγκάλεσε τη σύνοδο, ως η αυθεντική έρμηνεία της⁴⁸. Σύμφωνα με το κείμενο αυτό, το πρωτείο δικαιοδοσίας του Πάπα δεν περιορίζει τη συνήθη έξουσία των επισκόπων, επειδή ο βαθμός του επισκόπου βασίζεται στον «ίδιο θεϊκό θεσμό»⁴⁹, όπως και εκείνος του Πάπα. Επιπλέον, το παπικό αλάθητο «καλύπτει ακριβώς το ίδιο πεδίο όπως και το διδακτικό σώμα της Έκκλησίας εν γένει και περιορίζεται σε ό,τι περιέχεται στις Γραφές, την Παράδοση και τις δογματικές αποφάσεις που έχουν ήδη ληφθεί από το διδακτικό αυτό σώμα της Έκκλησίας»⁵⁰.

10.9. Η διακοπή και το απότομο τέλος της συνόδου –αποτέλεσμα του ξεσπάσματος του Γαλλο-Πρωσικού πολέμου το 1870 και της επακόλουθης προσάρτησης της Ρώμης στο Βασίλειο της Ιταλίας– οδήγησαν την εκκλησιολογία της σε μία ανισορροπία: την προσέγγιση του παπικού

47. Άγγλική μετάφραση του γερμανικού αυτού κειμένου έχει δημοσιευθεί ως παράρτημα στο: H. Küng, *The Council, Reform and Reunion*, New York 1961, 193-99 [Appendix I: “A Declaration by the German Bishops on the Relation between the Episcopate and the Papal Primacy”].

48. Πρβλ. Pius IX, «*Litterae apostolicae ad Germaniae archiepiscopos episcopos etc.*», *Irénikon* 29 (1956), σσ. 148-49.

49. Πρβλ. “Declaration by the German Bishops...”, ό.π., σ. 196.

50. Πρβλ. “Declaration by the German Bishops...”, ό.π., σ. 198.

πρωτείου ανεξάρτητα από τον επισκοπικό θεσμό και το μυστήριο της Έκκλησίας στο σύνολό της⁵¹. Ός εκ τούτου, ή Α΄ Βατικανή Σύνοδος δέν προσφέρει κάποια ολοκληρωμένη εκκλησιολογία, ειδικά όσον άφορά τόν ρόλο τών επισκόπων, τών μητροπολιτών, τών πατριαρχών, τών συνόδων, τών λαϊκών κ.λπ. Η σύνοδος ώστόσο διέθετε κι άλλους περιορισμούς: πρώτον, τή χρήση έξαιρετικά έξειδικευμένων κανονικών όρων πού συχνά είχαν διαφορετικό νόημα στην καθημερινή ζωή και –ώς εκ τούτου– υπέκειντο στον κίνδυνο παρερμηνειών· δεύτερον, μία θεολογία ή όποία δέν στηριζόταν έπαρκώς στην Άγία Γραφή και τήν ιστορία τής Έκκλησίας.

10.10. Η ιστορική έρευνα βοηθά κάποιον νά παρατηρήσει ότι πολλοί από τούς τρόπους μέ τούς όποιους προσελήφθη ή Α΄ Βατικανή, ειδικά μάλιστα σέ ό, τι άφορά τις μαξιμαλιστικές έρμηνείες της, δέν άκολουθοῦσαν πολύ πιστά τις ίδιες τις άποφάσεις τής συνόδου. Για παράδειγμα, δέν άποτελεί τó άλάθητο τού Πάπα πηγή τού άλάθητου χαρακτήρα τής εκκλησίας, αλλά τó αντίστροφο. Ένα άλλο παράδειγμα είναι οί δογματικές δηλώσεις τού Πάπα, οί όποιες δέν διεκδικούν άλάθητο χαρακτήρα, εκτός από τις άποφάσεις πού λαμβάνονται *ex cathedra*. Μόνον έάν έχει κανείς έπίγνωση αυτών τών διαφορών, μεταξύ δηλαδή τής άρχικης πρόθεσης και τής πρόσληψης πού άκολούθησε, θά ήταν δυνατόν νά ξεπεραστοῦν οί μεταγενέστερες άπολογητικές συμπεριφορές.

10.11. Άν και ή Α΄ Βατικανή σύνοδος υπήρξε κατά κύριο λόγο άπάντηση στα φαινόμενα τής δυτικῆς κοινωνίας πού αναφέρθηκαν παραπάνω, δέν θά πρέπει νά λησμονοῦμε και τήν ανατολική της διάσταση. Η εκκλησιολογική αντίληψη τής χριστιανικῆς Άνατολῆς, πού δίνει μεγαλύτερη έμφαση στα δικαιώματα τών τοπικών εκκλησιών, έγινε αντικείμενο συζήτησης κατά τή σύνοδο κυρίως από μερικούς από τούς Άνατολικούς Καθολικούς επισκόπους πού ήταν παρόντες. Ωστόσο οί τελευταίοι, άποτελώντας μειονότητα μεταξύ τών Λατίνων επισκόπων, δέν κατάφεραν νά επιτύχουν τή σχετική εξέταση τών άνησυχιών τους από τή σύνοδο.

10.12. Οί διδασκαλίες τής Α΄ Βατικανῆς πού ένσωματώθηκαν στο σύνταγμα *Pastor Aeternus* (1870) προκάλεσαν αντιρρήσεις σέ σημαντικό αριθμό καθολικών επισκόπων, ιερέων και πιστών. Έπρεπε νά περάσουν μερικά χρόνια, προκειμένου οί άποφάσεις τής συνόδου νά γίνουν δεκτές

51. Πρβλ. § 11.12.

στούς κόλπους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπισκόπους, παρὰ τὶς ἐπίμονες ἀνησυχίες τους. Ὅρισμένοι καθολικοὶ ἱερεῖς καὶ λαϊκοί, ποὺ θεωροῦσαν ὅτι ἡ σύνοδος ἀποκλίνει ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς ἐκκλησίας, ἴδρυσαν τελικὰ τὴν Παλαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά της ἀνέπτυξε ἕναν ἐντατικὸ διάλογο μὲ τὴ Ρωσικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῶν τῶν συνομιλιῶν, γιὰ παράδειγμα στὰ συνέδρια τῆς Βόννης τὸ 1874 καὶ τὸ 1875, κατέστη σαφές ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς διαφορὲς μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση (π.χ. τὸ ζήτημα τοῦ *Filioque*) θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιλυθοῦν πιὸ εὐκολα, ἐὰν συζητιοῦνταν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ πρωτείου.

10.13. Μετὰ ἀπὸ τὴν Α΄ Βατικανὴ σύνοδο παρατηρήθηκε μία αὐξηση τοῦ σεβασμοῦ γιὰ τὶς παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν παπῶν⁵². Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ὥστόσο περιορίσθηκε σὲ ἕνα οὐνιτικὸ πλαίσιο ποὺ δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸ ἀπὸ τοὺς Ὁρθόδοξους καί, μιλώντας μὲ σύγχρονη γλῶσσα, δὲν ἀποτελοῦσε καὶ τὴν πλέον κατάλληλη μέθοδο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνίας μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν μας⁵³. Ἀνάλογες θέσεις μπορούν ἐπίσης νὰ βρεθοῦν σὲ ἐπίσημα κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς⁵⁴. Τὰ κείμενα αὐτὰ βασίζονται σὲ μία ἀποκλειστικὴ ἐκκλησιολογία τῆς «ἐπιστροφῆς» καὶ περιγράφουν ἕνα πνεῦμα συγκατάβασης, τὸ ὁποῖο ἐκφράζεται στὴν πεποιθήση ὅτι κάθε ἐκκλησία κατέχει ἡ ἴδια, μόνη της, τὴν πληρότητα τῆς ἀλήθειας καὶ ὅτι ἡ ἄλλη ἐκκλησία βρίσκεται κατὰ κάποιον τρόπο σὲ λάθος. Καμμία πλευρὰ δὲν ἦταν πρόθυμη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ λάβῃ πραγματικὰ ὑπ' ὄψιν της τὴ θέση τῆς ἄλλης.

10.14. Ὅπως στὴ Δύση, ἔτσι καὶ στὴν Ἀνατολή, ὁ Διαφωτισμὸς ἀμφισβήτησε τοὺς καθιερωμένους ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς. Ὁ ἐλληνόφωνος κόσμος ἤλθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Διαφωτισμὸ κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα. Ἀρχικὰ ὑπῆρξαν κάποιες θετικὲς ἀντιδράσεις, ἐνῶ διακεκριμένοι μελετητές (πολλοὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἦταν μέλη τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου ἢ μοναχοὶ) μετέφρασαν μία σειρά ἀπὸ ἔργα δυτικῶν συγγραφέων γιὰ τὴν ἐπιστήμη, τὰ μαθηματικά, τὴν ἀστρονομία κ.λπ., ἐνῶ ἄλλοι συνέθεσαν οἱ ἴδιοι παρόμοια ἔργα. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς συγγραφεῖς ἀσχολήθηκαν

52. Πρβλ. τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ Πάπα Λέοντα ΙΓ' *Orientalium honitas*, 1894.

53. Πρβλ. τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ ἴδιου Πάπα *Satis cognitum*, τὸ 1896.

54. Πρβλ. τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου Ζ' τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1895.

επίσης με τον Γαλλικό και τον Γερμανικό Διαφωτισμό, ενώ μερικοί προχώρησαν ακόμη πιά πέρα φθάνοντας μέχρι τον Καρτέσιο (1596-1650) και τον Λάιμπνιτς (1646-1716). Από την άλλη πλευρά, υπήρξε μία σταδιακή αντίδραση απέναντι σε όρισμένες πτυχές του Διαφωτισμού, όπως την αυτονομία του ατόμου, την αντίσταση στην παράδοση, τον υλισμό και τον αντι-κληρικαλισμό, που παρατηρήθηκαν αρχικά στους κύκλους των θαυμαστών των επιστημονικών επιτευγμάτων του Διαφωτισμού, προκαλώντας τελικά μία αρνητική στάση από την πλευρά της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Κατά συνέπεια, ο Διαφωτισμός θεωρήθηκε από πολλούς υποποτος, ενώ σε όρισμένους από τους υποστηρικτές του απαγορεύθηκε να διδάσκουν σε ανώτερες εκκλησιαστικές σχολές. Στην πορεία έμφανίσθηκε και μία άλλη ομάδα θεολόγων που ήταν έχθρική έναντι του Διαφωτισμού και γενικότερα της δυτικής κουλτούρας στο σύνολό της. Ίχνη αυτής της σύγκρουσης θα μπορούσαν να έντοπισθούν σε όλόκληρο τον Όρθόδοξο κόσμο ακόμη και σήμερα.

10.15. Η ρωσική θρησκευτική φιλοσοφία του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα υπήρξε ένας σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε στην Όρθόδοξη πνευματική αναγέννηση της εποχής. Η φιλοσοφία αυτή επικεντρώθηκε στις συζητήσεις μεταξύ των «Σλαβόφιλων» και των «Δυτικών», ενώ συνέβαλε σε μία ευρεία και δημιουργική κατανόηση των σύγχρονων πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών φαινομένων, συμπεριλαμβανομένων πολύ σημαντικών έννοιων όπως ή έννοια του «sobornost» του Χομιάκωφ ή η φιλοσοφία της «παν-ενότητας» του Σολοβιόφ. Έπιπλέον, έδωσε σημαντική ώθηση στη μετέπειτα ανάπτυξη της θεολογικής σκέψης στο πλαίσιο της ρωσικής διασποράς.

10.16. Στο κατώφλι του 20ού αιώνα, οι Όρθόδοξοι της Μέσης Άνατολής συμμετείχαν ενεργά στην πολιτισμική και επιστημονική αναγέννηση του άραβικού κόσμου, που συνήθως αναφέρεται με τον άραβικό όρο *Nahda*. Όρθόδοξοι λόγιοι υποστήριξαν την ιδέα μιας περιληπτικής άραβικής ταυτότητας ανεξάρτητα από τη θρησκευτική διαφοροποίηση, ενώ προώθησαν τη διάδοση των ιδανικών του Γαλλικού Διαφωτισμού σε σχέση με την εκπαίδευση, την πρόοδο και την επιστήμη. Αυτός ο έντονα κοσμικός προσανατολισμός είχε ως κύριο στόχο να βρει έναν κοινό όρίζοντα με τους μουσουλμάνους πέρα από τη θρησκευτική σφαίρα, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για ένα κοινωνικό μοντέλο βασισμένο στη λογική. Όσον

ἀφορᾶ τὴν ἐκκλησία, ἡ *Nahda* ἀποδείχθηκε ἓνα ἀμφιλεγόμενο φαινόμενο: ἀπὸ τὴ μία μεριά συνέβαλε στὴ δημιουργία ἐκκλησιαστικῶν συμβουλίων ἀποτελούμενων κυρίως ἀπὸ λαϊκοὺς καὶ στὴν ἵδρυση ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν ἰδρυμάτων, ὅπως σχολεῖα καὶ ὀρφανοτροφεῖα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη διεύρυνε τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν λαϊκῶν διανοουμένων καὶ μιᾶς μερίδας κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν διέθεταν ἰδιαίτερη μόρφωση ἢ ἦταν βαθιὰ ἀπορροφημένοι ἀπὸ τὶς πολεμικὲς ἀντιπαραθέσεις μὲ καθολικοὺς καὶ προτεστάντες ἱεραπόστολους.

10.17. Ὁ σχηματισμὸς ἐθνικῶν αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν στὴ νοτιο-ανατολικὴ Εὐρώπη συνδέθηκε στενὰ μὲ τὴν ἵδρυση τῶν ἐθνικῶν κρατῶν κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Διαφορετικοὶ ἀλλὰ σχετιζόμενοι μεταξὺ τους παράγοντες, ὅπως ἡ ἐπικράτεια, ἡ ἐθνικότητα, τὸ κράτος, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ γλῶσσα, ἔπαιξαν ὅλοι τους σημαντικὸ ρόλο πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ. Αὐτὸ ποὺ ἀπαιτεῖται περαιτέρω εἶναι νὰ ἐξετασθεῖ σὲ ποιὸν βαθμὸ οἱ παράγοντες αὐτοὶ σχετίζονται μὲ τὶς ἐκκλησιολογικὲς ἐξελίξεις. Ἐκεῖνο ποὺ ἀναμενόταν ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς ἐκκλησίες ἦταν νὰ βοηθήσουν στὸν σχηματισμὸ τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας.

10.18. Ἡ ἀνάπτυξη ἐθνικῶν αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν στὴ νοτιο-ανατολικὴ Εὐρώπη (ἐλληνικὴ, σερβικὴ, ρουμανικὴ καὶ βουλγαρικὴ, καθὼς καὶ ἡ ἀλβανικὴ ἐκκλησία τὸν 20ὸ αἰῶνα) ἀκολούθησε διαφορετικὰ πρότυπα, ἀλλὰ παρουσίασε ἐπίσης καὶ πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικά: ἡ πλειοψηφία τῶν νοτιο-εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν ζοῦσαν σὲ περισσότερες ἀπὸ μία χῶρες, γεγονός ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀναδυθοῦν πολλὲς ἐκκλησιαστικὲς δομὲς σὲ καθεμία ἀπὸ αὐτές. Ἐπιπλέον, οἱ κυβερνήσεις τῶν νεοσύστατων ἐθνικῶν κρατῶν ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἔχουν αὐτοκέφαλες ἐκκλησίες στὴν ἐπικράτειά τους, γεγονός ποὺ ὀδήγησε σὲ συζητήσεις σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ἡ ἐκκλησία στὸ πλαίσιο τοῦ νέου κράτους θὰ ἔπρεπε νὰ διακόψει τὴ σχέση της μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Βούλγαροι ὥστόσο ἀκολούθησαν ἓνα κάπως διαφορετικὸ μονοπάτι: στὴν περίπτωσή τους, ἡ αὐτονομία τῆς ἐκκλησίας, ἡ ἵδρυση δηλαδὴ τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας ἀπὸ τὸν Σουλτάνο, προηγήθηκε τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους.

10.19. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀναγνώριση τῆς αὐτοκεφαλίας, θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε κατὰ νοῦ ὅτι ὅλες αὐτές οἱ νεοσύστατες ἐκκλησίες βρῖσκονταν

ὕπὸ τῆ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, μαζί με τοὺς Πατριάρχες Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου, ἀντέδρασαν στὶς βουλγαρικὲς φιλοδοξίες γιὰ αὐτοκεφαλία, καταδικάζοντας τὸν ἐθνοφυλετισμὸ σὲ σύνοδο ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1872. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἀρνήθηκαν νὰ ἀποδεχθοῦν μία ξεχωριστὴ δικαιοδοσία γιὰ τοὺς Ὀρθόδοξους Βουλγάρους μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπειδὴ κάτι τέτοιο ἔθετε τὴν ἐθνικὴ ἀρχὴ ὑπεράνω τῆς ἐδαφικῆς. Αὐτὸ ὀδήγησε σὲ διακοπὴ τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ὑπερβάθηκε μόνον μετὰ ἀπὸ τὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετὰ ἀπὸ τὴν πλήρη ἀνεξαρτησία τῶν νέων ἐθνικῶν κρατῶν, ἡ αὐτοκεφαλία τῶν νέων ἐθνικῶν ἐκκλησιῶν ἀναγνωρίσθηκε τελικὰ ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μετὰ βία τὴν ἐδαφικὴ ἀρχή.

10.20. Ὅλα αὐτὰ ὀδήγησαν σὲ μία ἀλλαγὴ στὴν κατανόηση τῆς αὐτοκεφαλίας κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Αὐτὴ δὲν θεωρεῖται πλέον ἕνα ζήτημα ἐσωτερικῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, ἀλλὰ θεωρήθηκε ὡς σημάδι ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοκεφαλία θεωρήθηκε παράλληλη μετὰ τὴν κρατικὴ κυριαρχία. Συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης ὑπῆρξε ἡ σύγχυση μεταξὺ ἐθνικῆς καὶ ἐδαφικῆς ἀρχῆς σὲ σχέση μετὰ τὴ δομὴ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ σύγχυση αὐτὴ ἐξελίχθηκε σὲ πρόβλημα, καθὼς τὰ γεωγραφικὰ ὄρια τῶν ἐθνοτικῶν ὁμάδων καὶ τὰ σύνορα τῶν κρατῶν δὲν συμπίπτουν πάντοτε.

10.21. Στὸ πλαίσιο τῆς Ὀρθόδοξης θεολογίας, οἱ συζητήσεις σχετικὰ μετὰ τὸ νόημα τῆς ἐθνικῆς ἀρχῆς στὴν ἐκκλησιολογία συνεχίσθηκαν. Ἡ συζήτηση αὐτὴ ἀφοροῦσε κατ' ἐξοχὴν τὴ μέθοδο χορήγησης αὐτοκεφαλίας σὲ μία ἐπαρχιακὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, γεγονός γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει μέχρι σήμερα συμφωνία. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ ὑπὸ συζήτηση θέμα νὰ μὴν περιληφθεῖ στὴν ἡμερήσια διάταξη τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου στὴν Κρήτη (2016), ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε μόνον μετὰ τὴν αὐτονομία μιᾶς αὐτοκέφαλης ἐκκλησίας.

11. Ἡ περίοδος τῆς ἐκκλησιολογικῆς ἀναγέννησης (20ὸς καὶ 21ὸς αἰῶνες)

Κοινὴ δῆλωση: Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα, τόσο οἱ Καθολικοὶ ὅσο καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι ἐπιχείρησαν μία στροφὴ στὶς πηγές, προωθώντας

παράλληλα μία ἐκκλησιολογία πού ἐστιάζει περισσότερο στο μοντέλο τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἡ ἐπεξεργασία τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ὀδήγησε σέ μία θεολογική ἀμφισβήτηση τῆς ἐπιροῆς τῶν ἐθνικῶν ἀρχῶν. Ἡ ἀνάγκη γιά μία πιό στενή συνεργασία μεταξύ τῶν Ὁρθοδόξων καί μία συζήτηση γύρω ἀπό τὰ θέματα τῆς νεωτερικότητας καί τῆς μετανεωτερικότητας ἄρχισε νά κυριαρχεῖ ὀλοένα καί περισσότερο σέ πολλοὺς ὀρθόδοξους κύκλους. Ἀπό τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἀνακάλυψη τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Λειτουργικὴ Κίνηση καί ἡ πρόσληψη τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας ἐπέτρεψαν στήν Καθολικὴ Ἐκκλησία νά ξεπεράσει μία στενὴ δικανικὴ κατανόηση τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ ἀντικατοπτρίζεται ἰδιαίτερα στὰ κείμενα τῆς Β΄ Βατικανῆς Συνόδου, ὅπως τὸ *Sacrosanctum Concilium* καί τὸ *Lumen Gentium*. Καί οἱ δύο ἐξελίξεις περιέχουν στοιχεῖα πού θὰ μπορούσαν νά συμβάλουν στήν ὑπέρβαση τῶν ἐκκλησιολογικῶν ἀποκλίσεων μεταξύ Καθολικῶν καί Ὁρθοδόξων.

11.1. Ἡ τοπικὴ Σύνοδος τῆς Ρωσικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τοῦ 1917-1918 ὑπῆρξε ἀπάντηση τόσο στὶς ἐξωτερικὲς ἱστορικὲς συνθήκες (δημοκρατικὲς ἀναταραχὲς στήν κοινωνία, κ.λπ.) ὅσο καί στήν ἀναγκαιότητα μεταρρυθμίσεων μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ἡ σύνοδος ἀπαρτιζόταν ὄχι μόνον ἀπὸ ἐπισκόπους, ἀλλὰ καί ἀπὸ ἱερεῖς καί λαϊκοὺς. Ἡ ἀποξένωση μεταξύ ἐπισκόπων καί ἐνοριῶν φαινόταν τόσο μεγάλη, πού ἔπρεπε νά συζητηθοῦν καί νά ἀποφασισθοῦν ἐπείγοντα ποιμαντικὰ ζητήματα μὲ τὴ συμμετοχὴ ἱερέων καί λαϊκῶν. Ταυτόχρονα ἀναγνωρίσθηκε, ἀκόμη καί στὸ πλαίσιο τῆς ἱεραρχίας, ὅτι οἱ ἱερεῖς καί οἱ λαϊκοὶ θὰ ἔπρεπε νά συμμετάσχουν στὴ διαδικασία μεταρρύθμισης τῆς ἐκκλησίας. Ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ θεμελιώθηκε θεολογικά στήν ἔννοια τοῦ *sobornost* καί στήν παύλεια εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας ὡς τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ⁵⁵.

11.2. Στὸ πλαίσιο τῶν 200 ἐτῶν κρατικῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας (Συνοδικὴ Ἐποχὴ), ἡ Ρωσικὴ Τοπικὴ Σύνοδος τοῦ 1917-18 ἀνέπτυξε ἓνα μοντέλο ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας, τὸ ὁποῖο συνδύαζε στοιχεῖα ἀπὸ τὸ πρωτεῖο (ἀποκατάσταση τοῦ Πατριαρχείου) ἀλλὰ καί

55. Α΄ Κορ. 12, 27.

ἀπὸ τὸν συνοδικὸ θεσμό. Λόγω τῆς ἐπανάστασης τῶν Μπολσεβίκων, τὸ μοντέλο αὐτὸ δὲν μπόρεσε νὰ ἐφαρμοσθεῖ στὴ Ρωσικὴ Ἐκκλησία. Παρ' ὅλα αὐτά, μπορεῖ ἀκόμη νὰ χρησιμεύσει ὡς πρότυπο γιὰ τὴ σχέση μεταξὺ πρωτείου καὶ συνοδικότητας.

11.3. Οἱ ἐπιμέρους Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες διαφέρουν στὴν ἐσωτερικὴ τους ὀργάνωση, σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικὸ κάθε τοπικῆς ἐκκλησίας. Ὅλες διαθέτουν μία οὐσιαστικὰ συνοδικὴ δομὴ, ὅπου ἡ σύνοδος συνεδριάζει σὲ τακτικὴ βάση ὑπὸ τὴν προεδρία ἐνὸς πρώτου. Ὅρισμένες ὡστόσο ἐκκλησίες χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἓνα ἔντονο συγκεντρωτικὸ πνεῦμα, ὅπου ὁ πατριάρχης διαθέτει σημαντικὴ ἐξουσία, ἐνῶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις δίνεται μεγαλύτερη ἐξουσία στὴ σύνοδο. Ἡ ἐπιλογή τῶν πρώτων γίνεται μὲ διάφορους τρόπους: μερικὲς φορὲς ἀπὸ μία ἐπισκοπικὴ σύνοδο, ἄλλοτε μὲ τὴ σύγκληση συνόδου ποὺ περιλαμβάνει καὶ κατώτερους κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς. Παρομοίως, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐπιλέγονται οἱ ἐπίσκοποι ποικίλλει σημαντικά: ἀπὸ τὴν ἐκλογή τους ἀποκλειστικὰ ἀπὸ μία σύνοδο ἐπισκόπων ἕως τὸν διορισμὸ ἀπὸ μία ἐπισκοπικὴ συνέλευση, στὴν ὁποία συμμετέχουν κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ καὶ ἡ ὁποία ἐκλογή ἐγκρίνεται στὴ συνέχεια ἀπὸ τὴ σύνοδο. Σὲ ὀρισμένες ἐκκλησίες, οἱ λαϊκοὶ δὲν συμμετέχουν καθόλου στὴ διοίκηση τῆς ἐκκλησίας, ἐνῶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις οἱ λαϊκοὶ, μαζί μὲ τοὺς ἱερεῖς, διαδραματίζουν περισσότερο ἐνεργὸ ρόλο.

11.4. Ὅπως ἀκριβῶς ὑπάρχει ποικιλία στὶς τοπικὲς δομές, ἔτσι ὑπάρχουν καὶ διαφορὲς στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ τοπικὲς Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες προσεγγίζουν τὸ παγκόσμιο πρωτεῖο. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα αὐτό, οἱ Ὀρθόδοξοι συνήθως ἀναφέρονται στὴν ἔκφραση «πρωτεῖο τιμῆς»⁵⁶, ἃν καὶ διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὸν τρόπο κατανόησης τοῦ ὅρου αὐτοῦ. Γιὰ παράδειγμα, ἡ Ρωσικὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τείνει νὰ κατανοεῖ τὸ παγκόσμιο πρωτεῖο ὡς καθαρὰ τιμητικὸ, ἐνῶ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως θεωρεῖ ὅτι αὐτὸ συνεπάγεται τὸ δικαίωμα σύγκλησης συνόδων, χορήγησης αὐτοκεφαλίας, ἐξέτασης ἐκκλητῶν κ.λπ. Κατὰ βάση, ἡ διαφωνία αὐτὴ ἤλθε στὴν ἐπιφάνεια στὸ πλαίσιο τῶν συζητήσεων μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία γύρω ἀπὸ τὸ πρωτεῖο καὶ τὴ συνοδικότητα, δείχνοντας ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει

56. Πρβλ. Α' Οικουμενικὴ Σύνοδος (381), 3ος κανόνας.

σημασία όχι μόνο για τους Ὀρθόδοξους, ἀλλὰ καὶ για τὶς σχέσεις μεταξύ Ὀρθοδόξων-Καθολικῶν στὸ πεδίο τῆς ἐκκλησιολογίας.

11.5. Προσωπικὲς συναντήσεις μὲ ἐκπροσώπους τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν –ἐν μέρει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μεταναστευτικῆς ροῆς ποὺ ξέσπασε μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τῶν Μπολσεβίκων καὶ ἐν μέρει στὸ πλαίσιο τῆς Οἰκουμενικῆς Κίνησης– ὀδήγησαν τοὺς Ὀρθόδοξους θεολόγους κατὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα νὰ προβληματισθοῦν βαθύτερα γιὰ τὸ πῶς κατανοεῖ ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τὸν ἑαυτὸ της. Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι ἡ ἔννοια τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας –τῆς ὁποίας οἱ σημαντικώτεροι ἐκπρόσωποι εἶναι οἱ π. Νικολάι Ἀφανάσιεφ (1893-1966), Ἀλέξανδρος Σμέμαν (1921-1983) καὶ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας (γεν. 1931)– ἡ ὁποία ἀντιλαμβάνεται τὴν τοπικὴ ἐκκλησία συνηγμένη γύρω ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπό της, ὡς τὴν ἀφετηρία καὶ τὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐκκλησιολογικοῦ προβληματισμοῦ. Τὸ ὄραμα αὐτὸ ὀδήγησε σὲ μία βαθύτερη ἐξέταση τῆς σχέσεως μεταξύ ἐνότητας καὶ ποικιλομορφίας στὸ πλαίσιο τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά της συνέβαλε στὴν ἀμφισβήτηση τῶν στενῶν ἀντιλήψεων τῶν ἐθνικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ 19ου αἰῶνα.

11.6. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἡ ἀνάγκη γιὰ πανορθόδοξη συνεργασία ἀποτέλεσε κοινὴ ἔγνοια μεταξύ τῶν Ὀρθοδόξων. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὶς Ὀρθόδοξες ἀδελφές ἐκκλησίες (1902) τὸ μαρτυρεῖ ἤδη αὐτό. Ἡ 16ῃ ἑκατονταετηρίδα τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (1925) ἔδωσε νέα ὄθηση στὴ συζήτηση σχετικὰ μὲ τὸ ἐὰν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ συγκληθεῖ μία Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τὸν 20ὸ αἰῶνα. Ἡ ἀπάντηση, μετὰ ἀπὸ ἐντατικὲς συζητήσεις κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α΄ Συνεδρίου Ὀρθοδόξων Θεολόγων στὴν Ἀθήνα (1936), ἦταν ἀρνητικὴ⁵⁷. Ἡ ἐπείγουσα ἀνάγκη γιὰ Ὀρθόδοξη συνεργασία τέθηκε ξανά στὶς παν-ορθόδοξες συναντήσεις (1961-1968) ποὺ συνεκάλεσε ὁ Πατριάρχης Ἀθιναγόρας. Στὶς περιπτώσεις αὐτές, ὅπως καὶ σὲ μία σειρά ἄλλων παν-ορθοδόξων συνδιασκέψεων ποὺ ἀκολούθησαν, διαμορφώθηκε μία ὀρισμένη θεματολογία γιὰ τὴ μέλλουσα νὰ

57. Πρὸβλ. Η. Alivisatos (ἐπιμ.), *Procès-verbaux du premier congrès des théologiens orthodoxes à Athènes*, Athens 1939.

συγκληθεί σύνοδο όλων των Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ἡ συνδιάσκεψη τῶν προκαθημένων τῶν δεκατεσσάρων αὐτοκεφάλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, πού πραγματοποιήθηκε στό Σαμπεζὺ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2016, ἀποφάσισε νὰ συγκαλέσει τὴν «Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας», ἀλλὰ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ συνάντηση τέσσερις ἐκκλησίες (Ἀντιοχείας, Ρωσίας, Βουλγαρίας, Γεωργίας) ἀποχώρησαν γιὰ διαφόρους λόγους ἢ καθεμιά. Ὡστόσο, οἱ ὑπόλοιπες δέκα αὐτοκέφαλες ἐκκλησίες συναντήθηκαν τελικὰ κατὰ τὴν Πεντηκοστὴ τοῦ 2016 στὴν Κρήτη καὶ τὰ ἕξι κείμενα πού προορίζονταν γιὰ συζήτηση στό Σαμπεζὺ ἐγκρίθηκαν ἐκεῖ μὲ ὀρισμένες τροποποιήσεις⁵⁸. Ἄν καὶ τὰ κείμενα καὶ ἡ ἐγκύκλιος τῆς συνόδου ἔρχονται νὰ ἀπαντήσουν σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει ἡ Ὁρθοδοξία τὸν 21ο αἰῶνα, μία ξεκάθαρα σημαντικὴ πτυχὴ τῆς συνόδου τῆς Κρήτης ὑπῆρξε ἡ σοβαρὴ ἀπόπειρα ἀσκήσης τῆς συνοδικότητος, τόσο στὴ θεωρία ὅσο καὶ στὴν πράξη. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνόδου ἔγιναν προτάσεις γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τέτοιου εἴδους συνάξεων κάθε ἑπτὰ ἢ δέκα χρόνια, γεγονός πού μπορεῖ νὰ εἶναι μία ἀπὸ τίς σημαντικώτερες συμβολές τῆς συνόδου τῆς Κρήτης.

11.7. Στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, τὸ πρῶτο ἕμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνα σηματοδεύτηκε ἀπὸ τὴν μία μεριά ἀπὸ τὴν αὐξησὴ τοῦ συγκεντρωτισμοῦ, πού βασιίζεται σὲ μία μαξιμαλιστικὴ ἐρμηνεία τῶν παπικῶν δογμάτων τῆς Α΄ Βατικανῆς Συνόδου. Αὐτὸ ἐκφράστηκε, γιὰ παράδειγμα, στὴ δημοσίευση τοῦ κώδικα τοῦ κανονικοῦ δικαίου (*Codex iuris canonici*, 1917), ὁ ὁποῖος ἦταν δεσμευτικὸς γιὰ ὅλους τοὺς Καθολικοὺς σὲ ὅλο τὸν κόσμον (καὶ γιὰ ὅλους τοὺς χριστιανούς, σύμφωνα μὲ τὴ Ρωμαϊκὴ ἄποψη). Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, νέες ἐκκλησιαστικὲς καὶ θεολογικὲς τάσεις ἀναπτύχθηκαν σὲ μεμονωμένες τοπικὲς ἐκκλησίες (π.χ. ἡ Λειτουργικὴ Κίνηση στὴ Γαλλία, τὸ Βέλγιο, τὴν Αὐστρία καὶ τὴ Γερμανία, ἢ ἡ Nouvelle Théologie στὴ Γαλλία) πού ὀδήγησαν σὲ μία ἀνακάλυψη τῆς λειτουργίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας τῶν Πατέρων. Οἱ πρωταγωνιστὲς αὐτῆς τῆς θεολογικῆς ἀναγέννησης (π.χ. οἱ Lambert Beauduin, Odo Casel, Romano Guardini, Pius Parsch γιὰ τὴ Λειτουργικὴ

58. Ὅλα τὰ κείμενα εἶναι διαθέσιμα διαδικτυακὰ στὴν ἰστοσελίδα τῆς συνόδου: <https://www.holycouncil.org> (7 Φεβρουαρίου, 2018). Βλ. ἐπίσης: A. Melloni (ἐπιμ.), *The Great Councils of the Orthodox Churches, Crete 2016, Turnout 2016 (CCCOGD IV.3)*.

Κίνηση και οί Yves Congar, Jean Daniélou, Henri de Lubac για τη Nouvelle Théologie) παρακινήθηκαν κυρίως από τις έπαφές τους με Όρθοδόξους θεολόγους που είχαν στο μεταξύ εγκατασταθεί στη Δύση. Τα θεολογικά έρεθίσματα που προέρχονταν από αυτούς τους κύκλους συνέβαλαν σταδιακά στην υπέρβαση της στενής κατανόησης του παπικού θεσμού στο πλαίσιο της Καθολικής εκκλησιολογίας του 19ου αιώνα, προετοιμάζοντας έτσι το έδαφος για τη Β' Βατικανή Σύνοδο.

11.8. Η Β' Βατικανή Σύνοδος σηματοδεύτηκε από την επιθυμία των πατέρων της συνόδου «να προσδώσουν μία ολοένα και περισσότερο αυξανόμενη ενεργητικότητα στη χριστιανική ζωή των πιστών», «προωθώντας οτιδήποτε θα μπορούσε να συμβάλει στην ένωση μεταξύ όλων εκείνων που πιστεύουν στον Χριστό»⁵⁹. Το κείμενο αυτό, τό «Σύνταγμα της Θείας Λειτουργίας», ήταν το πρώτο κείμενο που εγκρίθηκε από τη Β' Βατικανή Σύνοδο. Το κείμενο υιοθέτησε τις λειτουργικές ανησυχίες που είχαν ήδη προετοιμασθεί για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, εκφράζοντας την επιθυμία για ανανέωση της χριστιανικής ζωής. Ύπ' αυτήν την έννοια, η σύνοδος κατανοούσε τον έαυτό της ως μία ποιμαντική σύνοδο, ή όποια δέν έπεδίωκε να εκδώσει αναθέματα, αλλά μάλλον να παρουσιάσει τη διδασκαλία της εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο με έναν θετικό τρόπο⁶⁰. Αν και δέν υπήρξαν νέες δογματικές διατυπώσεις, τα κείμενα της συνόδου παραμένουν δεσμευτικά και καθοδηγητικά για την Καθολική Έκκλησία, διαθέτοντας επίσης και οικουμενική σημασία.

11.9. Μία από τις σημαντικώτερες αποφάσεις στο πλαίσιο της Β' Βατικανής Συνόδου ήταν η λεγόμενη άρση των αναθεμάτων του 1054. Παραμονές της επίσημης λήξης των έργων της Β' Βατικανής Συνόδου (7 Δεκεμβρίου 1965), ο Πάπας Παύλος ΣΤ' και ο Πατριάρχης Αθηναγόρας έριξαν στη λήθη τα αναθέματα σε μία τελετή που έλαβε χώρα ταυτόχρονα σε Βατικανό και Φανάρι. Η συμβολική αυτή πράξη, αν και σημαντική, δέν υπήρξε αρκετά ικανή για να αντιμετώπισει το σχίσμα και μόνο για τον λόγο ότι η εκκλησιαστική κοινωνία δέν είχε διακοπεί όριστικά το 1054 (βλ. § 8.3).

59. *Sacrosanctum Concilium*, 1.

60. Πρβλ. την έναρκτήρια όμιλία του Πάπα Ιωάννη ΚΓ' «Gaudet mater ecclesia», *Enchiridion Vaticanum*, Vol. I (Bologna 1976), σσ. 26-53.

11.10. Τὸ Σύνταγμα γιὰ τὴν Ἐκκλησία, τὸ *Lumen gentium*, ἀναφέρεται στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία, τονίζοντας τὸν μυστηριακὸ χαρακτήρα τῆς χειροτονίας τοῦ ἐπισκόπου καὶ τὴ σημασία τῆς συλλογικότητας τῶν ἐπισκόπων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὁδηγεῖ τὴν Καθολικὴ ἐκκλησιολογία πρὸς τὸν ὄρατο ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη θέσει⁶¹. Ἐνῶ ἐπιμένει ὅτι ὁ Πάπας διατηρεῖ ὅλα τὰ ἀπαραίτητα προνόμια ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ ἀξίωμα του, τὸ Σύνταγμα, μέσῳ ὀρισμένων διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν, ἐνίσχυσε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου. Τὴν ἴδια στιγμὴ ὡστόσο, οἱ ἀρμοδιότητες τῶν συνελεύσεων τῶν ἐπισκόπων δὲν καθορίσθηκαν μὲ σαφήνεια. Γι' αὐτὸ καὶ πολλοὶ καθολικοὶ θεολόγοι δὲν θεωροῦν ἱκανοποιητικὴς σήμερα αὐτὲς τὲς ἀρμοδιότητες. Ἐπιπλέον, ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ *Lumen gentium* στὸ κανονικὸ δίκαιο ἐκφράζει μόνον ἓν μέρος τῶν ἰδανικῶν τῆς συνόδου. Οἱ ἀποκλίσεις αὐτὲς προκάλεσαν ἔντονες συζητήσεις στοὺς κόλπους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας γύρω ἀπὸ τὴ σχέση πρωτείου καὶ συνοδικότητας.

11.11. Στὸ διάταγμα γιὰ τὲς Ἀνατολικὲς Καθολικὲς Ἐκκλησίες *Orientalium Ecclesiarum*, ἡ Β' Βατικανὴ Σύνοδος ἐνίσχυσε σαφῶς τὴ θέση τους στὸ πλαίσιο τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ὡστόσο, τὸ διάταγμα αὐτὸ δὲν κατάφερε νὰ προσδιορίσει μὲ σαφήνεια τὴ σημασία τῶν Ἀνατολικῶν Καθολικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴ Λατινικὴ Ἐκκλησία. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐπιθυμία τῶν Ἀνατολικῶν Καθολικῶν Πατριαρχείων καὶ τῶν Μεγάλων Ἀρχιεπισκοπῶν νὰ ἐπεκτείνουν τὴ δικαιοδοσία τους πέρα ἀπὸ τὰ ἐδαφικὰ τους ὅρια, προκειμένου νὰ διατηρηθοῦν οἱ πνευματικὲς παραδόσεις τῶν πιστῶν τους ποὺ εἶχαν μεταναστεύσει, παραμένει ἀκόμη καὶ σήμερα ἀμφιλεγόμενη. Ἡ κατάσταση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ συγκριθεῖ μὲ τὲς δυσκολίες γύρω ἀπὸ τὴν ἐδαφικὴ δικαιοδοσία ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ ὀρθόδοξη διασπορὰ στὴ Δύση. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ *Orientalium Ecclesiarum* ὑποδεικνύει τὸν προσωρινὸ χαρακτήρα τῶν νομικῶν του διατάξεων ἕως ὅτου ἀποκατασταθεῖ ἡ ἐνότητα μὲ τοὺς ὀρθόδοξους⁶².

11.12. Ἡ Β' Βατικανὴ Σύνοδος ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ πῶς γίνεται κατανοητὸς ὁ ἐπισκοπικὸς θεσμὸς καὶ πῶς αὐτὸς σχετίζεται

61. Πρὸς βλ. LG 21-22.

62. Πρὸς βλ. OE 30.

μὲ τὸ παπικὸ ἀξίωμα, ἓνα ζήτημα ποὺ δὲν ἀντιμετωπίσθηκε ἀπὸ τὴν Α΄ Βατικανή, προσπαθώντας ἔτσι νὰ βρεῖ μία ἀπάντηση. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, οἱ πατέρες τῆς συνόδου υἱοθέτησαν τὶς ἀποφάσεις τῆς Α΄ Βατικανῆς σχετικὰ μὲ τὸ παπικὸ πρωτεῖο καὶ τὶς συμπλήρωσαν, τονίζοντας τὸν ρόλο τῶν ἐπισκόπων⁶³. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐπιφυλάξεις τῆς μειοψηφίας, ποὺ εἶχαν ἤδη ἐκφρασθεῖ στὸ πλαίσιο τῆς Α΄ Βατικανῆς Συνόδου σχετικὰ μὲ τὸ παπικὸ πρωτεῖο, ἐπρόκειτο τῶρα νὰ ληφθοῦν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἐπεδίωκε νὰ δημιουργήσῃ μία ἰσορροπία μεταξὺ πρωτείου καὶ συλλογικότητας.

11.13. Ἡ πρόσληψη τῆς Α΄ Βατικανῆς ἀπὸ τὴ Β΄ ἀποτυπώνει μία νέα ἰσορροπία ποὺ γιὰ ἄλλη μία φορὰ δίνει ἀξία στὸν ἐπισκοπικὸ θεσμὸ καὶ τὴν κοινωνία τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν. Τὸ διάταγμα γιὰ τὸν Οἰκουμενισμὸ *Unitatis redintegratio*, τὸ ὁποῖο δείχνει μεγάλη ἐκτίμηση πρὸς τὶς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, ἐνθαρρύνει ἓναν «ἐπὶ ἴσοις ὅροις» διάλογο, ὁ ὁποῖος τροφοδοτεῖται ἀπὸ μία ἱστορικὴ προσέγγιση. Ἐπιπλέον, ἡ ἐγκύκλιος *Ut Unum Sint* (1995), ἡ ὁποία ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Πάπα Ἰωάννη Παῦλο Β΄ (1978-2005), προτείνει ἓναν «ὑπομονετικὸ καὶ ἀδελφικὸ διάλογο» μὲ τὶς ἄλλες ἐκκλησίες σχετικὰ μὲ τὶς μορφὲς ποὺ ἡ ἄσκηση τοῦ ρωμαϊκοῦ πρωτείου θὰ μπορούσε νὰ λάβει σὲ μία ἐνωμένη ἐκκλησία⁶⁴.

11.14. Ἡ Β΄ Βατικανὴ σύνοδος, στὴν ὁποία συμμετεῖχαν καὶ Ὁρθόδοξοι παρατηρητές, οἱ ὁποῖοι εἰσήγαγαν τὴν προοπτικὴ τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας στὴ συζήτηση τῶν σχεδίων τῶν διαταγμάτων, ὑπῆρξε γενικὰ εὐπρόσδεκτη ἀπὸ τοὺς Ὁρθόδοξους, καθὼς θεωρήθηκε ὡς ἓνα θετικὸ βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς συνοδικότητας. Ὅστόσο, ἀπὸ μία Ὁρθόδοξη σκοπιά, δὲν προχώρησε σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ στὴν ἐπανεξέταση τῶν δογμάτων τῆς Α΄ Βατικανῆς σχετικὰ μὲ τὸ ἀλάθητο καὶ τὸ πρωτεῖο τοῦ Πάπα. Ἡ Β΄ Βατικανὴ εἶχε ἐπίσης ὡς ἀποτέλεσμα τὴν προώθηση τῆς συζήτησης μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων θεολόγων πάνω σὲ θέματα ποὺ ἀντιμετώπιζε ἡ δική τους ἐκκλησία, ὅπως ἡ πιθανὴ σύγκληση μιᾶς παν-ορθόδοξης Συνόδου, καθιστώντας τελικὰ δυνατὸ ἓναν ἐπίσημο θεολογικὸ διάλογο μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία.

63. Πρὸβλ. G. Philips, “Dogmatic Constitution on the Church. History of the Constitution”, στὸ: *Commentary on the Documents of Vatican II*, Vol. I, New York 1967, σσ. 105-137, ἐδῶ 105. Βλ. τὸ σχόλιο τοῦ Karl Rahner στὸ: *Lumen Gentium* 22, στὸ ἴδιο, σσ. 195-205.

64. Πρὸβλ. *Ut unum sint*, §§ 95 and 96.

11.15. Η ιστορία τής πρόσληψης τής Β΄ Βατικανής συνόδου μέχρι σήμερα δείχνει ότι ή σύνοδος αυτή δεν κατάφερε ακόμη πλήρως να εξισοροπήσει τήν υπάρχουσα τάση για υπερβολικό συγκεντρωτισμό στην Καθολική Έκκλησία. Οί δυσκολίες στην υιοθέτηση ενός ισχυρότερου συνοδικού πνεύματος οδήγησαν τόν Πάπα Φραγκίσκο να δώσει επίμονα μεγαλύτερη έμφαση στις ελεύθερες συνοδικές διαβουλεύσεις, αναγνωρίζοντας μάλιστα τόν σημαντικό ρόλο τών επισκοπικῶν συνελεύσεων καί τής Συνόδου τών Ἐπισκόπων. Ἐπιπλέον, παρατηροῦμε ὅτι οί διάφορες αὐτοκέφαλες καί αὐτόνομες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες ἀντιμετωπίζουν καί αὐτές ἐπίσης δυσκολίες στή μεταξύ τους συνεργασία καί τήν ἐφαρμογή τής συνοδικότητας στή πράξη. Ἔτσι, Ὁρθόδοξοι καί Καθολικοὶ ἀντιμετωπίζουν ἀμφότεροι τήν πρόκληση τής συνύπαρξης μεταξύ πρωτείου καί συνοδικότητας, ὥστε θά ἦταν χρήσιμο καί ἐποικοδομητικό καί γιά τίς δύο ἐκκλησίες νά ἀντιμετωπίσουν ἀπό κοινοῦ αὐτά τὰ ζητήματα, προκειμένου νά ὀδηγηθοῦν σέ μία ἀμοιβαία ἀποδεκτὴ λύση.

[Συνεχίζεται]